

İSLÂM HUKUKUNDA DEVLET BAŞKANLIĞI VE MEŞRU DEVLET BAŞKANINA İSYAN SUÇU VE CEZASI

The Head of State in Islamic Law and The Penalty of Committing Revolt Against
The President of The Legitimate State

ÜZEYİR KÖSE
DR., MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
uzeyirkose46@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
11 Ekim / October 2017

Kabul Tarihi / Accepted
12 Kasım / November 2017

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf/Cite as
Köse, Üzeyir. "İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı ve Meşru Devlet Başkanı-
na İsyân Suçu ve Cezası- The Head of State in Islamic Law and The Penalty
of Committing Revolt Against The President of The Legitimate State ". Kilis 7
Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4, sy.7 (Aralık/December 2017)

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi- Kilis 7
Aralık University Journal of The Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All
rights reserved.

For Permissions
ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

Özet

İslâm hukukunda devlet başkanlığı genel olarak hilâfet kavramı ile ifade edilmektedir. Klasik fıkıh kaynaklarında devlet başkanının belirlenme şekli ve devlet başkanında aranan niteliklerde raşit halifeler döneminin örnek alındığı görülmektedir. Aynı şekilde, ilgili naslar yanında, Hz. Ali'nin Hâricîlerle yaptığı mücadelelerdeki tutumu da isyan cezasının temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle devlet yetkilileri âsilerin isyan etme sebeplerini araştırır. Eğer âsiler mağdur edildiklerini iddia ediyor ve bu iddialarında haklılarsa devlet bu mağduriyeti gidermek zorundadır. Haklı bir gerekçeleri yoksa devlet onları isyandan vazgeçirip kamusal düzeni yeniden sağlamak için çeşitli yöntemler kullanabilir. Bu yöntemleri uygularken devlet, âsilerin içinde buldukları durumun yanında onların kendi vatandaşları ve Müslüman oldukları gerçeğini de dikkate almalıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, devlet, isyan, suç, ceza.

Abstract

The head of state in Islamic law is generally expressed by the concept of caliphate. It is seen that in the classical fiqh sources, the form of the president of the state and the example of the period of the ruling caliphs in the qualifications demanded by the president are taken. In the same way, besides the related nass, attitude of Ali in the struggles he has with the aliens is also the basis of rebellion punishment. In this context, firstly, the state authorities ask the reasons of rebellion of the rebels. If the rebels claim to be victims and in these claims the rightful, state has to take this victim. If the rebels do not have justified reasons, they are asked to give up the rebel by sending a messenger. If the problem can not be resolved in this way, the state authorities are obliged to find the most appropriate solution taking into account the fact that the rebellion is their own citizen.

Keywords: Islamic law, state, rebellion, crime, punishment.

Giriş

Toplumsal bir varlık olarak yaratılan insan, birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlara muhtaçtır.¹ Bu ihtiyaç insanı hemcinsleriyle sürekli etkileşim içinde olmaya mecbur kılmaktadır. Ancak bu etkileşim her zaman olumlu yönde olmayıp bazı durumlarda menfaat çatışmalarını, kişiler arası anlaşmazlıkları ortaya çıkarabilmektedir. Kur'an'ın ifadesiyle tartışmaya düşkün olan insanların² toplumsal hayatlarını düzenleyecek birtakım kuralların bulunması kaçınılmazdır. Bu kurallar temelde iki amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. İlki toplumun üyeleri arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkları önlemektir. İkincisi ise bozulan toplumsal düzeni yeniden tesis etmektir.³

Toplumsal hayatın sürekliliği için hukuk kurallarının işletilmesini sağ-

¹ Zuhuf, 43/32.

² Kehf, 18/54.

³ Saffet Köse, "İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1996, I (2), 7.

layacak üstün bir otoriteye ihtiyaç vardır. Bu otorite devlettir. Hukuk kuralları kuvvetli olanın gücünü haksız bir şekilde kullanmasını engelleyerek zayıf olanı kuvvetliye karşı koruyacak; devlet ise hukukun bu görevi yerine getirmesini sağlayacaktır.⁴ Devletin bu görevi ifa etmesinde bir devlet başkanına ihtiyaç vardır. İslâm hukuk düşüncesinde devlet başkanının nasıl belirleneceği ve devlet başkanı olacak kimsenin hangi özelliklere sahip olması gerektiği noktasında çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan bazıları ideolojik olmakla birlikte geneli devlet idaresine en yetkin kişiyi belirlemeye yöneliktir. Belirlenen kişinin yetkinliğini kaybetmesi, yönetimde adaletten ayrılması veya bazı çevrelerce adaletten ayrıldığına düşünülmesi durumunda halkın itaatle mükellef olup olmadığı; devlet başkanının azli gerekiyorsa bunun nasıl yapılacağı mezhepler arasında tartışmalıdır. Bu çalışmada İslâm hukukunda devlet başkanlığı ve meşru devlet başkanına karşı girilen mücadelenin ceza hukukunda nasıl karşılık bulduğu ele alınmıştır.

İslâm Hukukunda Devlet ve Devlet Başkanlığı Devlet

Devlet kelimesi Arapça “devl” kökünden türetilmiştir. Devl; elden ele geçen güç, iktidar, kuvvet, mal ve makam vb. anlamlar taşımaktadır. Devletin çoğulu “dülât” ve “düvel” şeklinde gelmektedir.⁵ Kur’ân’da aynı kökten türetilmiş iki kelime bulunmaktadır. Bunlardan birinde “dönüşümlü olmak”⁶ diğesinde ise “elden ele dolaşan mal”⁷ anlamı kastedilmiştir. Bu kullanımların Kur’ân’ın nazil olduğu dönemdeki devlet kavramı ile doğrudan bir ilgisinin olmadığı açıktır. Bu yüzden siyasi anlamıyla devlet kelimesi Kur’ân’da geçmez. Ancak Kur’ân’da yönetim ve siyasi iktidar ile ilgili doğrudan veya dolaylı çeşitli kelimeler yer almaktadır.⁸

Devlet din, siyaset, hukuk, felsefe ve sosyoloji gibi birçok disiplinin konu edindiği bir kavramdır. Böyle olunca her ilim dalı devlete kendi açısın-

⁴ S. Köse, 8.

⁵ İbn Manzûr, Ebi'l-Fadl Cemâlidîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-arab*, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, XIII, 267-268; Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Tahkik: Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd., et-Türâsü'l-Arabiyyi, Kuveyt 1965-2004, XXVIII, 506-507; Firûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme, 1979, III, 366.

⁶ Âl-i İmrân, 3/140.

⁷ Haşr, 59/7.

⁸ Hüküm (Âl-i İmrân, 3/79; En'am, 6/89; Yûsuf, 12/40), mülk (Bakara, 2/247-248; Yûsuf, 12/101), ümmet (Âl-i İmrân, 3/104, 110), velâyet (Enfâl, 8/72), ulu'l-emr (Nisâ, 4/59) bunlar arasında zikredilebilir.

dan bakmış ve ortaya çeşitli devlet tanımları çıkmıştır.⁹Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

“Devlet, muayyen bir ülkede yaşayan bir insan topluluğunun vücuda getirdiği hükümran bir hükmî şahsiyettir.”¹⁰

“Devlet, bir kavmin siyasi organlaşmasını içte ve dışta korumaya mahsus, bu görev için gerekli araçları olan toplum kurumudur.”¹¹

“Devlet, bir ülkeye yerleşmiş belirli bir insan topluluğunun düzenini kuran ve temsil eden siyasi iktidarın, kişiliğe ve egemenliğe sahip bir müessesese mahiyetinde görünüşüdür.”¹²

Bir başka tanımda devlet, muayyen bir toprak üzerinde sakin ve hukuk prensiplerine uygun olarak umumun hayır ve menfaatini fiile çıkaracak amme hizmetlerini yerine getirmekle mükellef bir nüfuz-u hükümranıye tâbi insan cemiyetidir.¹³

Mâverdi ise devleti *esasları, toplumsal ve idari dayanakları bulunan ve siyasi bir lider tarafından yönetilen bir mekanizma* olarak algılamakta ve “bir bölgede yaşayan insanların toplum düzenini sağlamak amacıyla bütün kamu sorumluluklarını yükledikleri (imâmet/hilâfet akdi ile) ve meşru güç kullanma tekeline sahip bir melik/halifenin itaati altında birleşmeleri ile oluşan birlik” olarak tanımlamaktadır.¹⁴

İlk defa ne zaman bir devlet teşekkülünün ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte çok eski zamanlardan itibaren küçük-büyük devletlerin tarih sahnesinde yer aldıkları görülmektedir.¹⁵ Kur’ân-ı Kerim’de de tarihte geçen bazı devletlere ve yöneticilerine işaret edilmektedir. Hz. İbrâhîm’in çağdaşı Bâbil kralı Nemrud,¹⁶ Hz. Yûsuf’un vezirliğini yaptığı teşkilat yönünden oldukça gelişmiş olduğunu gördüğümüz Mısır,¹⁷ Hz. Dâvûd ve Hz.

⁹ Devlet tanımları için bkz. Cengiz Çuhadar, “Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı,” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12:2 (2007), s. 112-127.

¹⁰ Mukbil Özyörük, *Hukuka Giriş*, Ege Matbaası, Ankara 1959, s. 84.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi Talim ve Terbiye Dairesi Yay., İstanbul 1969, s. 78.

¹² Fahreddin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Dördüncü Baskı, Ankara 1999, s. 11.

¹³ Y. Ziya Özer, *Mukayeseli Hukuku Esasları Dersleri*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939, s. 3.

¹⁴ Aktaran Ömer Menekşe, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), Sayı: 3, s. 201.

¹⁵ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.v)’in Şiretinde Anılan Devlet Çeşitleri”, Çev. Mustafa Varlı, *Diyanet Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 1989, Cilt: 25, Sayı: 4, s. 47-49; Abdülmecid, Ahmed Fuâd Abdülcevâd, *el-Bey’a inde müfekkiri ehli’s-sünne*, Dârü Gabâ, Kahire 1998, s. 236-237.

¹⁶ Bakara, 2/258. Nemrud adı Kur’ânda yer almamakla birlikte Bakara süresinde (2/258) Allah’ın kendisine mülk ve hükümdarlık bahşettiği için şımarıp Hz. İbrâhîm’le tartıştığından söz edilen kişinin Nemrud olduğu müfessirlerce kabul edilmektedir. Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-kur’ân*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü’r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 2006, IV, 287; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Çelik-Şura Yay., İstanbul tsz, II, 149.

¹⁷ Yûsuf, 12/20 ve devamı.

Süleyman'ın idareciliklerine¹⁸ve Sebe kraliçesiyle Hz. Süleyman'ın devlet usulüyle yazışmalarına yapılan atıflar¹⁹devlet teşekkülünün oldukça eski olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir. Kur'an'da geçen devletlerin hükümlerle idare edildiği görülmektedir.

Devletin Unsurları

Devletin unsurları denildiğinde devleti meydana getiren ve birbirinden ayrı varlıkları bulunan öğeler anlaşılır. Ancak devlet, kendisini meydana getiren bu unsurlardan daha öte bir şeydir. Devlet, tüm bu kurucu unsurların bir araya gelerek oluşturdukları ayrı bir hukuki kurum veya hükmi şahsiyettir.²⁰ Devleti oluşturan unsurların neler olduğu noktasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte²¹ genel olarak *ülke, halk ve hâkimiyet* devletin olmazsa olmaz unsurları olarak kabul edilmektedir.²²

Ülke Unsuru

Devletin teşekkülünün temel şartlarından biri ülkedir. Günümüzde göçebe bir topluluğun devlet kurabileceği pek kabul görmemektedir. Bu yüzden ülke olmadan devletin varlığından söz etmek anlamsızdır.²³ İslâm hukukuna göre bir devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar o devletin ülke unsurunu meydana getirir. İslâmiyet evrensel olmasının bir gereği olarak prensipte belli bir toprak parçası ve belli bir toplum üzerinde hâkimiyet kurmaktan ziyade tüm dünyayı İslâm birliği içerisine dâhil etmeyi hedeflemektedir. Ancak bu hedefin hayata geçirilebilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle İslâm hukukçuları Müslümanların hâkim olduğu topraklar ile hâkimiyet altına alamadıkları topraklar arasında bir ayırımı gitmişlerdir. Müslümanların hâkimiyeti altında bulunup İslâm hukukunun uygulandığı ülke ya da topraklar *dârüliislâm*;²⁴ diğer devlet ve yönetimlerin hâkim oldukları ve İslâm hukukunun uygulanmadığı ülke ya da topraklar *dârülharp* olarak adlandırılmıştır.²⁵

¹⁸ Neml, 27/15-16; Sâd, 38/26.

¹⁹ Neml, 27/22-37.

²⁰ İzzet Sargın, *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2001, s. 97.

²¹ Özyörük, s. 84.

²² Özer, s. 4-9; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008, 191.

²³ Özyörük, s. 84; Özer, s. 7; Sargın, *Devlet ve Fonksiyonları*, s. 97.

²⁴ Ahmet Özel, "Dârüliislâm", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 542; Ekinci, 191; Özel, Ahmet, "Klasik İslâm Devletleri Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Fetvalar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), s. 43-44.

²⁵ Ahmet Özel, "Dârülharp", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 536; Özel, *Ülke Kavramı*, s. 44.

Halk (Nüfus) Unsuru

Devleti meydana getiren ikinci unsur halktır. Bu unsur bir devletin tesis edilmesinde etkili olduğu gibi onun süreklilik kazanmasında da temel işlevi üstlenmektedir. Halk, belli bir dönemde yaşayan insanlarla sınırlı değildir. Ülke toprakları üzerinde daha önce yaşamış nesilleri ve gelecek kuşakları da kapsayan, geçmişten geleceğe uzanan bir gerçekliktir. Devletin sürekliliği ancak nesillerin devamı ile mümkündür.²⁶ İslâm hukukunda halk anlayışının temeli ise hukukidir. Din ya da dil ayırımı yapılmaksızın İslâm devletinin hükümlerine boyun eğen bireyler halk (vatandaş) olarak kabul edilirler. Ancak İslâm ülkesinde Müslümanlarla birlikte yaşayan başka din mensuplarını ifade etmek için “zimmi” veya “ehl-i zimme” tabiri kullanılır.²⁷

Hâkimiyet (Egemenlik) Unsuru

Devletin hâkimiyet unsuru ile kastedilen devlet kudretinin üstünlüğü ve bunun üzerinde herhangi bir kudretin olmadığıdır.²⁸ Hâkimiyet, kendisine eş veya kendisinden üstün bir iradenin varlığı kabul edilmeyen ve ancak devlete ait olabilen bir üstünlüktür. Devlet, bünyesinde bulunan bütün gerçek ve hükmi şahısların, hukukî varlık ve müesseselerin üstündedir.²⁹ Bununla birlikte devletin bu üstün iktidarı mutlak değildir. Bu iktidar hukuk içi ve hukuk dışı birtakım sınırlarla çevrilidir. Hukuk içi sınırlar anayasa, seçim, kuvvetler ayrılığı ilkesi ve yargı kontrolüdür. Hukuk dışı faktörler ise ahlaki değerler ile devletin sahip olduğu idealdir.³⁰ İslâm hukukunda ise devletin hâkimiyetinden ziyade Allah'ın iradesinin hâkim olduğu anlayışı kabul edilmiştir. Bu hâkimiyete işaret eden çeşitli âyetler vardır.³¹ Halifenin ya da devlet başkanının hâkimiyeti ise Allah'ın iradesine uygun olarak devlet işlerini idare etmesine bağlıdır. Devlet başkanı bunu yaptığı müddetçe halk ona itaate mecburdur.³²

²⁶ Sargın, *Devlet ve Fonksiyonları*, s. 106.

²⁷ Mustafa Fayda, “Zimmi”, *DİA*, Ankara 2013, XLIV, 428. Zimmilerin İslâm hukukundaki durumu için bkz. Abdülkerim Zeydân, *Ahkâm-ı zimmiyyin ve'l-müste'minin fi dâri'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2001, s. 19 vd; Muhammed Hamidullah, “İslâm'da Devletler Hukuku”, Çev: Abdulkadir Şener, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1977, Sayı: III, 294-299; Ahmet Yaman, “Zimmi”, *DİA*, Ankara 2013, XLIV, ss. 434-438; Yusuf Fidan, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Ensar Yay., Konya 2005, s. 277-287.

²⁸ Türk Hukuk Lügati, Türk Hukuk Kurumu (Komisyon), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, 112; Hakkı Aydın, “İslâm Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Cilt: V, Sayı: II, s. 72; Sargın, *Devlet ve Fonksiyonları*, s. 112.

²⁹ Özer, s. 7; Özyörük, s. 85.

³⁰ H. Aydın, “Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi”, s. 73.

³¹ Âl-i İmrân, 3/189; Arâf, 7/3, 54; Hüd, 11/107; Yûsuf, 12/40; Kasas, 28/70.

³² Nisâ, 4/59; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 1992,

Devlet Başkanlığı ve Devlet Başkanının Belirlenmesi

İslâm hukukunda devlet başkanlığı için çeşitli ifadeler kullanılmakla birlikte bunlar içerisinde en yaygın olanları “hilâfet” ve “imâmet” kavramlarıdır.³³ Hilâfet, Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanlığını ifade ederken halîfe de “bir kimsenin yerine geçen, onu takip ve temsil eden kimse” anlamında olup İslâm hukukunda Hz. Peygamber’den sonraki devlet başkanları için kullanılmaktadır.³⁴ Aynı şekilde devlet başkanına toplumun önderi ve lideri olması sebebiyle “imâm”, devlet başkanlığına da “imâmet” denilmektedir.³⁵ Namazda cemaate imâm olmak anlamındaki imâmetten ayırmak için devlet başkanlığı “imâmet-i kübrâ” olarak adlandırılmaktadır.³⁶ Ancak bu tabir daha çok Şii literatüründe ön plana çıkarılmaktadır.³⁷ Hz. Ömer döneminden itibaren devlet başkanlarının *emîrül-mü’minîn* unvanını da kullandıkları görülmektedir.³⁸ Bunların yanında tarihi süreçte devlet başkanı için *ulül emr*, *emir*, *bey*, *sultan*, *melik*, *şah*, *han*, *hakan*, *padîşah* vb. kavramlar da kullanılmıştır.³⁹

Devlet başkanlığı ve devlet başkanının belirlenme şekli esasında fıkıh

“Cihâd”, 108-109, 164; Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyri en-Nisâburî, *el-Câmiu’s-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, “İmâre”, 43, İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Birinci Baskı, Beyrut 1998, “Cihâd”, 40.

³³ Kavramların açıklaması için bkz. el-Rayes, Muhammed Ziyâuddin, *en-Nazarîyyâtü’s-siyâsiyyetü’l-İslâmiyye*, Dârü’t-Türâs, Yedinci Baskı, Tarihsiz, s. 107-117; Dümeyci, Abdullâh b. Ömer, *el-İmâmetü’l-uzmâ inde ehlî’s-sünneti ve’l-cemâati*, Dârü Tayyibe, Riyad, Tarihsiz, s. 32-35; Hüseyin Çeliker, “İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, Sayı: 26-27 (Birleşik Sayı), s. 252-257.

³⁴ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî, *Mukaddime*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., Beşinci Baskı, İstanbul 2007, I, 109, 421; Kettânî, Seyyid Muhammed Abdu’l-Hayy, *Nizâmü’l-hukûmeti’n-nebeviyye*, Tahkik: Abdullâh Hâlidî, Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, İkinci Baskı, Beyrut, Tarihsiz, I, 79; Cenâbî, Ahmed Abd Vatbân, *İftirââtü’l-aşmâvi fi kitâbihi “el-Halîfetü’l-İslâmiyye”*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2007, s. 11; Muhammed Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü-Giriş-*, Yayına Hazırlayan, Hasan Karayığit, Düşün Yay., İstanbul 2010, s. 99; Ali Abdurrazak, *İslâmîda İktidarın Temelleri-bir ‘ideolojik devlet’ eleştirisi-*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Birleşik Yay., İstanbul 1995, s. 23; M. Abdülmecit Karaaslan, “İslam Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 58.

³⁵ Mâverdi, Ebi’l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye ve’l-velâyâtü’d-diniyye*, Tahkik: Muhammed Mübârek el-Bağdâdî, Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, Birinci Baskı, Kuveyt 1989, s. 3; Cüveynî, İmâmü’l-Harameyn Abdi’l-Melik b. Abdillâh, *Ğiyâsü’l-ümem fi iltiyâsi’z-zulem*, Tahkik: Mustafa Hilmi, Fuâd Abdülmün’im, Dârü’d-Da’vet, İskenderiye 1979, s. 15; Dümeyci, s. 28-29.

³⁶ Seyyid Bey, s. 99.

³⁷ Dümeyci, s. 36; Şehîd-i Evvel, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Cemâlidîn el-Âmilî, *el-Lümâtü’d-Dimaşkiyye*, Dârü’l-Fikr, Birinci Baskı, İran h.1411, s. 74; Tabâtâbâi, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Teşhiri’l-Kur’ân*, Şebeketü’l-İmâmeyni’l-Hasaneyn li’t-Türâs ve’l-Fikri’l-İslâmî, Tarihsiz, I, 270 vd.

³⁸ Thomas Walker Arnold, “Halife”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, V, 149; el-Rayes, s. 117; Mustafa Fayda, “Emirü’l-Mü’minîn”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 156; M. Saffet Sarıkaya, “Ehl-i Sünnet’in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdarî Sistem, Devlet Reisine İtaat”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: 4, s. 11; Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 539; Çeliker, s. 251-257.

³⁹ Abdullâh Demir, “Önceki Hukukumuzda Göre Devlet Başkanının Yetkilerinin Sınırlanması”, e-akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Şubat 2006, Sayı 48, 1; Servet Armağan, *Anahtarlarıyla İslâm Hukuku (Temel Bilgiler-Kaynaklar)*, Akademi Yay., İzmir, 2009, s. 133.

ilminin konusudur. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin halifeliğe nass ile tayin edildiği yönünde Şi'a'nın iddiaları konunun kelâm ilminin araştırma alanına da girmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda devlet başkanının belirlenme şekli, nitelikleri, hak ve vazifeleri ve devlet başkanlığının sona ermesi gibi konular geçmişte olduğu gibi hâlihazırda da araştırmalara konu edilmektedir.⁴⁰ Bu itibarla bu çalışmada İslâm hukukunda devlet başkanının belirlenme şekillerine ve sahip olması öngörülen niteliklere kısaca temas edilecektir.

Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'den gelen sahih rivayetlerde devlet başkanının ne şekilde belirleneceği yönünde ayrıntılı hükümler yer almaz. Bu yüzden Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk dört halifenin başa geliş şekilleri sonraki dönem İslâm âlimleri için devlet başkanının nasıl belirlenmesi gerektiği noktasındaki görüşlerin temel dayanağı olmuştur.⁴¹ Sünni mezheplerin üzerinde ittifak ettikleri ilk usul devlet başkanının seçime belirlenmesidir.⁴² Nitekim ilk halife Hz. Ebû Bekir bu yolla başa gelmiştir.⁴³ Ancak seçici heyetin kimlerden oluşacağı ve bu heyette kaç kişinin bulunacağı noktasında tam bir ittifak olduğu söylenemez.⁴⁴ Hanefilere göre "ehlü'l-hal ve'l-akd"⁴⁵ denilen seçici heyet için bir sayı sınırlaması olmayıp merkezdeki ileri gelenlerin şartları haiz kişiye biat etmeleri ile devlet başkanlığı seçimi gerçekleşmiş kabul edilir.⁴⁶ Bazı İslâm hukukçuları ise devlet başkanının seçici heyette yer alan çoğunluğun biatı veya seçimi ile başa gelmesini gerekli görmekteyler.⁴⁷ Bu görüşün günümüzde uygulanan devlet başkanlığı seçimlerine en yakın seçim usulü olduğu söylenebilir.

İslâm hukukunda devlet başkanının belirlenmesinde kabul edilen ikinci

⁴⁰ Bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: M. Akif Aydın, "İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1990, X, ss. 181-193; Cevher Şul, "İbn Rüşd'e Göre İdeal Devlet'in Başkanında Bulunması Gereken Nitelikler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 21, Ocak Haziran 2009, ss.111-124; Osman Oral, "Kelâm Ekollerine Göre Halife/Devlet Başkanı'nın Görevleri ve Hakları", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 62 (Bahar 2015), ss. 380-398.

⁴¹ Dümeyci, 125.

⁴² Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 7; Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Üçüncü Baskı, Beyrut 1987, I, 121-156; Sâlim Behnesâvi, *el-Hilâfe ve'l-Hulefâü'r-Râşidüne beyne's-Şurâ ve'd-Dimukrâtiyye*, ez-Zehrá li'l-İlâmî'l-Arabiyyi, Birinci Baskı, Medine 1991, s. 93-98; İsrâfil Balci, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yay., Birinci Basım, Ankara 2016, s. 50 vd.

⁴³ Bkz. Dümeyci, s. 127-135; Zâfir Kâsımî, *Nizâmü'l-Hükmi fi's-Şeriâti ve't-Tarihî'l-İslâmî*, Dârü'n-Nefâis, Üçüncü Baskı, Beyrut 1987, I, 121-156; Sâlim Behnesâvi, *el-Hilâfe ve'l-Hulefâü'r-Râşidüne beyne's-Şurâ ve'd-Dimukrâtiyye*, ez-Zehrá li'l-İlâmî'l-Arabiyyi, Birinci Baskı, Medine 1991, s. 93-98; İsrâfil Balci, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yay., Birinci Basım, Ankara 2016, s. 50 vd.

⁴⁴ Senhûri, Abdürrezzâk Ahmed, *Fıkhü'l-hilâfe ve tatavvuruhâ*, Tahkik: Tefvik Muhammed eş-Şâvi, Nâdiye Abdürrezzâk es-Senhûri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2008, s. 119-120.

⁴⁵ Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet demektir. Abdülhamid İsmâil el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DİA*, İstanbul 1994, X, 540.

⁴⁶ Cüveynî, *Giyâsü'l-Ümem*, s. 48-59; Seyyid Bey, s. 102; Ekinci, s. 211.

⁴⁷ Ebû Ya'lâ, s. 23; el-Rayes, s. 227.

yöntem mevcut devlet başkanının kendisinden sonra yerine geçecek kimseyi belirlemesine dayanan *ahd veya istihlaf* yöntemidir. Bu uygulamanın temeli Hz. Ebû Bekir'in, kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife olarak belirlemesine dayanır.⁴⁸ Bu usulle belirlenen kişiye “veliaht” adı verilmektedir. Devlet başkanının bu yolla belirlenmesine İslâm'ın ilk zamanlarında karşı çıkılmamış olması sonradan gelen idarecilerin veliaht olarak başta çocukları olmak üzere yakın akrabalarını belirlemeleri sonucunu doğurmuştur.⁴⁹ Emevî ve Abbâsî halifeleriyle özellikle Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı padişahlarının çoğu bu yöntemle başa gelmiştir.⁵⁰

Sünnî hukukçular devlet başkanının belirlenmesinde temel olarak yukarıdaki iki yaklaşımı kabul etmektedirler. Bununla birlikte tarihi süreçte bir üçüncü yol daha ortaya çıkmıştır. O da devlet başkanlığının zorla ele geçirilmesidir. Esasında bu durum, bir devlet başkanı belirlemekten ziyade zorla devletin idaresini ele alan kişinin devlet başkanlığını kabul edip etmeme meselesidir. İslâm hukukunda bu şekilde devlet başkanlığını ele geçirme “kahriyye” veya “istilâ” olarak adlandırılmaktadır.⁵¹ Devlet idaresini bu şekilde ele geçiren kişiye itaatın gerekli olup olmadığı noktasında farklı yaklaşımlar olmakla birlikte sünnî mezheplerin genel kabulü devlet başkanlığı için gerekli şartları kendisinde toplayan kişinin bu yolla başa geçmesi durumunda ona itaatın gerekli olduğu yönündedir. Zira zorla başa geçen bir devlet başkanının meşru olmadığını ve değiştirilmesi gerektiğini söylemek daha büyük bir fitneye ortam hazırlayabilir. Çünkü onu iktidardan indirmek ancak güç kullanarak mümkün olabilecektir. Bu çeşit mücadelelerde ise çoğu zaman ortaya çıkacak mefsedet (kötülük) ulaşılmak istenen maslahattan (fayda) daha büyük olur.⁵²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere devlet başkanlığının zorla

⁴⁸ İbn Âbidin, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvirî'l-Ebsâr*, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdülmecîd, Şeyh Ali Muhammed Muavvîd, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Özel Baskı, Riyad 2003, VI, 414; Dihlevî, II, 475; Dümeycî, s. 149, 184-189; el-Rayes, s. 236; Senhûrî, s. 129-130; Kâsımî, s. 168; Sarıkaya, s. 14; Selim Özarlan, “Ebû'l-Muin en-Neseffî'nin İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2001, Cilt: 14, Sayı 3-4, s. 433; Kahraman, Abdullah, “İslam Hukuku Açısından Kerbela Olayı (Meşru Devlete İsyan mı, Meşruiyetin Sorgulanması veya Zulme Başkaldırı mı?)”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Din Bilimleri)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sivas, 2010, III, 76.

⁴⁹ Abdülmecîd, Ahmed Fuâd Abdülvecîd, *el-Beyâ inde müfekkiri ehli's-sünne*, Dâru Gabâ, Kahire 1998, s. 60-61; Kahraman, s. 76; Avcı, XVII, 541-542; Mehmet Çakırtaş, “Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007, s. 20.

⁵⁰ Kâsımî, s. 193; Ekinci, s. 211.

⁵¹ Dümeycî, s. 222; Kâsımî, s. 244-245; Ekinci, s. 212.

⁵² İbn Âbidin, VI, 411, 414; Dihlevî, II, 476; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev: Sıbğatullah Kaya, Anka Yay., Ankara ts., s. 98-99; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhû*, Dâru'l-Fikr, İkinci Baskı, Dimeşk 1985, VI, 682; Dümeycî, s. 222-223; M.A. Aydın, “Devlet Başkanının Tayin Usulü”, s. 190-191; Karaaslan, s. 63.

ele geçirilmesi, devlet başkanının seçim yoluyla başa gelmesi esası üzere kurulu genel kaide ile uyuşmayan istisnai bir durum olup zaruret gereği kabul edilmiş bir uygulamadır. İslâm tarihine baktığımızda Abdülmelik'in,⁵³ bazı Abbâsi halifelerinin, Yavuz Sultan Selim'in ve Bâbü Şah'ın yönetimi bu şekilde elde ettiklerini görmekteyiz.⁵⁴

Devlet başkanının nasıl belirleneceği noktasında en farklı yaklaşımı ortaya koyanlar hiç şüphesiz Şiîlerdir. Şiîler arasında Zeydiler devlet başkanının seçimle iş başına gelmesini gerekli görerek sünnî görüşe yakın gözükmektedir. Ancak onlar da devlet başkanı adaylarının ehl-i beyt arasından olmasını şart koştukları sünnîlerden ayrılmaktadırlar.⁵⁵ Caferîler ise devlet başkanının ancak tayinle işbaşına gelebileceğini kabul etmektedir. Onlara göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra Hz. Ali'yi yerine devlet başkanı (imâm) olarak tayin etmiştir. Ancak ilk üç halife Hz. Ali'nin hakkını gasp etmişlerdir. Hz. Ali'den sonra sırasıyla Hz. Hasan ve Hüseyin; onlardan sonra da Hz. Hüseyin'in soyundan gelen on iki imâm hep bir öncekinin tayiniyle devletin başına gelmişlerdir. Son imâmın gizlenmesinden sonra, o tekrar dönünceye kadar onun vazifesini ifa edecek olan müctehidlerdir.⁵⁶ Bu müctehidler bazen doğrudan idareyi elinde bulundururlar, bazen de idareyi elinde bulunduran gücü denetleyici konumda olurlar.⁵⁷

Devlet Başkanında Aranılan Şartlar

İslâm hukukçuları hilâfeti Müslümanlar ile halife arasında bir tür akit olarak telakki etmişlerdir. Yani hilâfet Müslümanlar ile halife arasında ade-

⁵³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 266-267.

⁵⁴ İkinci, s. 213.

⁵⁵ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 52-53, 638; Ali Ahmed Sâlıs, *Eserü'l-imâme fi'l-fikri'l-Ca'ferî ve usûlihi*, Dârü's-Sekâfe, Dâha (Katar) 1985, s. 22; M.A. Aydın, "Devlet Başkanının Tayin Usulü", s. 191; İkinci, s. 213-214; Kahraman, s. 78; Avcı, XVII, 544.

⁵⁶ Bu durum velâyet-i fakih olarak adlandırılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Musa K. Yılmaz, "Şiâda Din Devlet İlişkisi ve Velayet-i Fakih", *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu*, Umud Matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 46-52.

⁵⁷ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 54-55; Sâlıs, s. 23-24; Musa el-Musâvî, *Şia ve Şiîlik Mücadelesi*, Çev: Kemal Hoca, Sebil Yay., İstanbul 1995, s. 16; İkinci, s. 213; Mehmet Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdik'in Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005, s. 33. Şiîlerin görüşlerini desteklemek için kullandıkları deliller için ve eleştirisi için bkz. İbn Haldûn, I, 433-438; Zuhaylî, VI, 674-680; Nisâbüri, Ahmed b. İbrâhîm, *İsbâtü'l-imâme*, Tahkik: Mustafa Gâlib, Dârü'l-Endelûs, Beyrut, 1996, s. 8-12; Mustafâ Hilmi, *Nizâmü'l-hilâfe fi'l-fikri'l-İslâmi*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 162-167; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şiâsi (Ca'feriyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, Selçuk Yay., İstanbul 1984, s. 209-217; Hasan Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXVI, s. 84-94; Halife Keskin *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 140-146; İlyas Canikli, "Hilâfet Kavramıyla İlgili Hadislerin Tetkiki", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s. 24-39; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., İkinci Baskı, Ankara 2012, s. 20-37; Emrullah Fatış, "Şiâ'nın İmametle Şekillenen İnanç Esasları", *Bilimname*, XXIII, 2012/2, s. 97-99.

ta îcab ve kabul ile gerçekleşen bir akittir.⁵⁸ Bu akitte taraflardan biri doğal olarak Müslüman halk iken akdin diğer tarafını teşkil edecek kişinin (devlet başkanının) hangi nitelikleri haiz olması gerektiği hususunda kelâm, felsefe, siyaset vb. alanlara ait eserlerde çeşitli fikirlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Genel olarak devlet başkanı olacak kimsenin Müslüman, akıl sahibi, bâliğ, hür, erkek ve adalet sahibi olmasının yanında kusur olarak addedilebilecek herhangi bir bedensel engelinin bulunmaması gerektiği noktasında âlimler ittifak halindedirler.⁵⁹ Mâverdî'ye göre devlet başkanı olacak kişi: 1-Adalet sahibi olmalı, 2-İçtihat edebilecek derecede ilim sahibi olmalı, 3-İşitme, görme ve konuşma (lisan) yetileri sağlam olmalı, 4-Hareket kabiliyetini olumsuz etkileyecek bir kusuru bulunmaması, 5-Siyasi ve idari işleri yönetebilecek kapasitede olmalı, 6-İslâm ülkesinin topraklarını koruyabilecek ve düşmana karşı cihâd edebilecek kudret ve cesarete sahip olmalı, 7-Nesep yönünden Kureyş kabilesinden olmalı.⁶⁰

Ebû Ya'lâ ise devlet başkanında bulunması gereken şartları 1-Nesep yönünden Kureyş'ten olmak, 2-Hürriyet, bulûğ, akıl, ilim ve adalet nitelikleriyle kâdı olmaya ehil olmak, 3-Hadleri ikame edebilecek, savaş ve siyaset işlerini idare edebilecek kabiliyette olmak, 4-İlim ve din yönünden ümmetin en faziletlilerinden olmak şeklinde sıralamaktadır.⁶¹ Diğer İslâm hukukçularının da devlet başkanlığı için benzer şartlar öne sürdükleri görülmektedir.⁶²

Şiiler ise devlet başkanında (imâm) aranan şartları 1-İsmet, 2-İlim, 3-Şecaat, 4-İmâmın olgunluk alameti sayılan her konuda tebaasının en mükemmeli olması, 5-İmâmın yaratılışının ve nesebinin kendinden önce ve sonra ayıplardan uzak olması, 6-İmâmın Allah'a yakın ve mükâfatı en fazla hak eden biri olması, 7-İmâmın, imametinde delalet eden âyet ve mucizelerin bulunması, 8-İmâmın, asrında tek olması sebebiyle tüm dünya için imâm olması şeklinde sıralamaktadırlar.⁶³Bu şartlardan birçoğu Sünni mezhepler ile Şiiler arasında asırlardır tartışma konusu iken⁶⁴ son dönemlerde devlet başkanının (halife) Kureyş kabilesine mensubiyeti⁶⁵ ile kadınların

⁵⁸ Mâverdî, *el-Ahkâmû's-Sultâniyye*, s. 6; Seyyid Bey, s. 101; Kâsmî, s. 389; Adnan Koşum, "İslâm Hukuk Doktrininde Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVI, 2002, s. 255.

⁵⁹ Dümeyci, s. 234-263; el-Rayes, s. 294; Senhûri, s. 109-110; Çeliker, s. 267-286.

⁶⁰ Mâverdî, *el-Ahkâmû's-Sultâniyye*, s. 5.

⁶¹ Ebû Ya'lâ, s. 20.

⁶² Cüveynî, *Ğiyâsü'l-ümem*, s. 60-69; İbn Âbidîn, II, 280-282.

⁶³ Tüsi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan b. Ali, "İmâmet Risâlesi", Çev: Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, XXXV, 186-188; Tabâtabâi, I, 276; Keskin, s. 135-140.

⁶⁴ Cüveynî, *Ğiyâsü'l-ümem*, s. 70-74.

⁶⁵ İbn Haldûn, I, 429-432; Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 84-85; Dümeyci, s. 269-295; el-Rayes, s.

devlet başkanlığı görevini üstlenip üstlenemeyeceklerinin de akademik çalışmalarına konu olduğu görülmektedir.⁶⁶

İslâm Hukukunda Devlet Başkanına Karşı İsyân Suçu ve Cezası

Meşru devlete ve devlet başkanına karşı isyan suçunun cezasına geçmeden önce bu suçun mezhepler tarafından nasıl algılandığının ve hangi tür isyanın had cezası gerektirdiğinin belirlenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bağy (İsyân) Suçunun Tanımı

İslâm hukukunda isyan suçu “bağy” terimiyle ifade edilmektedir. Kelime sözlükte “talep etmek, istemek, zulmetmek, haktan ayrılmak, haddi aşmak, taşkınlık yapmak” anlamlarının yanında⁶⁷ “Allah’a karşı gelme, dinin sınırlarını aşma” anlamlarında da kullanılmaktadır.⁶⁸ Bağy sözcüğü ve türevleri Kur’ân-ı Kerim’de⁶⁹ ve hadislerde⁷⁰ hem sözlük anlamıyla hem de terim anlamıyla geçmektedir.

Klasik fıkıh eserlerinde bağyin ne olduğundan ziyade kimin *bâğî* sayılacağı üzerinde durulmuştur. Bâğî için de birbirine benzer tanımlamalar yapıldığı görülmektedir.⁷¹ Üdeh, mezheplerin bâğî (isyancı) ve buğât (isyan-

296-303; Kâsımî, s. 332-336; Yusuf Karadâvî, *İslam Fıkını Yeniden Okumak*, Çev: Abdullah Kahraman, Nida Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2016, s. 97-99; Mehmed Said Hatiboğlu, “İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, s. 121-213; Ekinci, s. 217; Çeliker, s. 286-291; Karaaslan, s. 65-68.

⁶⁶ Sünnî mezhepler ve Şia devlet başkanının erkek olması gerektiği noktasında ittifak halinde iken Hâricîler cinsiyetin değil liyakatin esas olduğunu söylemişlerdir. Benzer şekilde konuyla ilgili araştırma yapan çağdaş müellifler de devlet başkanlığı için liyakati esas alarak kadınların devlet başkanlığı dâhil her türlü kamu görevini üstlenebileceklerini, imamlık ve ordu komutanlığı gibi görevleri ise bizzat devlet başkanının yapmasının gerektiğini öne sürmüşlerdir. Kadının devlet başkanlığı meselesi ve değerlendirmeler için bkz. Kâsımî, s. 341-350; Hayreddin Karaman, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, Cilt: 10, Sayı: 4, s. 276-277; Nejla Akkaya, “İslâm Hukuku’nda Kadının Siyasi Hakları”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, Cilt: 10, Sayı: 4, s. 230-240; Kadir Gürler, “Kadının Yöneticiliği Meselesi-Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi-”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2001, Cilt: 4, Sayı: 11, s. 80-93; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yay., Birinci Baskı, Ankara 2012, s. 107-108;

⁶⁷ İbn Manzûr, XIV, 78; Tahânavî, Muhammed Ali, *Keşşâfû ıstılahâtî’l-fünûn ve’l-ulûm*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, I, 307.

⁶⁸ Ali Şafak, “Bağy”, *DA*, İstanbul 1991, IV, 451.

⁶⁹ Enâm, 6/164; Nahl, 16/90; Kehf, 18/64; Kasas, 28/76; Şûrâ, 42/27; Hucurât, 49/9.

⁷⁰ Buhârî, “Cihâd” 108, “Ahkâm” 4; Müslim, “Fiten” 70-73.

⁷¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Veciz fî’l-fıkhı’l-İmâm Şâfiî*, Tahkik: Ali Muavvid, Adil Abdülmevcûd, Dâru’l-Erkâm bin Ebi Erkâm, Beyrut 1997, II, 163; Kazvîni, Ebî’l-Kâsım Abdül-Kerîm b. Muhammed b. Abdül-Kerîm er-Râfiî, *el-Azîz şerhu’l-veciz el-ma’rûfu biş-şerhi’l-kebir*, Tahkik: Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997, XI, 69; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravdatü’l-tâlibin*, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavvid, Riyâd 2003, VII, 270; İbnü’l-Müneccâ, Zeynüddin el-Müneccâ b. Osman b. Es’ad, *el-Mümti’ fi şerhi’l-muğni*, Tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş, Mektebetü’l- Esedî, Üçüncü Baskı, Mekke 2003, IV, 327; Hattâb, Ebî Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Andurrahmân er-Ru’aynî, *Mevâhibü’l-celil li şerhi muhtasarî halil*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, VIII, 366; İbn Nüceym, Zeynü’l-

cılar) için yaptıkları tanımlardan yola çıkarak mezheplere göre bu suç için tanımlar ortaya koymuştur.⁷²

Hanefilere göre bāğîler; güç ve kudret sahibi olup kendilerince haklı bir te'vile dayanarak meşru devlet başkanına karşı ayaklanan topluluktur.⁷³ Bağy ise meşrû devlet başkanına karşı gayri meşru ayaklanma demektir.⁷⁴

Mâlikîlere göre bağy; bir te'vile dayanarak meşru devlet başkanına itaat etmemek veya karşı çıkmaktır.⁷⁵ Bāğîler ise devlet başkanına veya devlet başkanının naibine karşı yerine getirilmesi gereken görevleri ifadan kaçınan ve bu görevlere muhalefet eden Müslümanlar topluluğudur.⁷⁶

Şâfiîler ise bāğîleri bir te'vile dayanarak devlet başkanına karşı çıkan ve ona itaat etmeyen güç ve kudret sahibi kimseler olarak adlandırmaktadırlar. Bağy ise güç sahibi bir topluluğun itaat ettikleri bir liderle birlikte fâsîd (hatalı) bir te'vile dayanarak devlet başkanına karşı çıkmalarıdır.⁷⁷

Devlet başkanına mutlak itaati savunan Hanbelîlere göre bağy; kendilerince haklı bir te'vile dayanan topluluğun devlet başkanına karşı ayaklanmalarıdır. Devlet başkanının adil olup olmaması suçun niteliğini değiştirmez.⁷⁸

Zeydîlere göre bāğî; kendisinin haklı, devlet başkanının ise hatalı oldu-

Âbidin b. İbrâhîm, *Bahru'r- râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 234; İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz el-Fütühî, *Müntehâ'l-irâdât fi cem'i'l-mugni' maâ't-tenkih ve ziyâdât*, Tahkik: Abdülganiy Abdülhâlik, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts., II, 494; Dâmâd Efendi, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l enhûr fi şerhi mülteka'l- ebhur*, Birinci Baskı, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II, 514; Derdir, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu's-sağîr alâ akrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Tahkik: Mustafa Kemâl Vasfi, Dârü'l-Maârif, Kahire ts., IV, 425; İbn Duveyyân, İbrahim b. Muhammed b. Sâlim, *Menâru's-sebil fi şerhi'd-delil*, Tahkik: Muhammed İy'd el-Abbâsî, Mektebetü'l-Maârif, Birinci Baskı, Riyad 1996, III, 279.

⁷² Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşri'u'l-cinâyiyyi'l-İslâmî mukâranen bi'l-kanîni'l-vad'i*, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, Beyrut ts., II, 673-674.

⁷³ Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiu's-sanâi fi tertibiş-şerâ'i*, İkinci Baskı, Darü'l-Kütübî'l-Arabîyye, Beyrut 1974, VII, 140; Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Tahkik: Şeyh Mahmûd Ebû Dakîkah, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., IV, 151; *Fetâva'l-Hindîyye*, (Ebu'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Bahâdir Alemgir Avrengzib (ö.1118/1706) tarafından Şeyh Nizâm başkanlığında bir heyete hazırlanmıştır), Tashih: Abdüllatif Hasan Abdurrahmân, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2000, II, 302; Abdüllatif Âmir, *Ahkâmü'l-esrâ ve's-sebâyâ fi'l-hurûbi'l-İslâmîyye*, Dârü'l-Kütübî'l-İslâmîyye, Birinci Baskı, Beyrut 1986, s. 105.

⁷⁴ Dâmâd Efendi, II, 514; Haskefi, Alâuddin Muhammed b. Ali b. Abdurrahmân b. Ali, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu tenvirü'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr*, Tahkik: Abdülmun'im Halil İbrâhîm, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2002, s. 351; Üdeh, II, 673.

⁷⁵ Hattâb, VIII, 366; Derdir, IV, 426; Ğarayânî, Sâdik Abdurrahmân, *Müdevvenetü'l-fikhi'l-Mâlikî ve edilletühü*, Müessesetü'r-Reyyân, Birinci Baskı, Beyrut 2002, IV, 587.

⁷⁶ Üdeh, II, 673.

⁷⁷ Şirbînî, Şemsüddin, Muhammed b. Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ mar'ifeti maânî elfâzi'l-minhâc*, Tahkik: Muhammed Halil İ'tânî, Dârü'l-Marife, Birinci Baskı, Beyrut 1997, IV, 159-160; Üdeh, II, 673-674.

⁷⁸ İbn Müflih, Ebî İshâk Burhânü'd-Dîn İbrâhîm Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Mübbdiu' şerhu'l-mugni'*, Tahkik: Muhammed İsmail eş-Şâfiî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997, VII, 469; İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz el-Fütühî, *Me'ûnetü üli'n-nühâ şerhu'l-müntehâ*, Tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Beşinci Baskı, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2008, X, 519; Ruhaybânî, Mustafa Suyutî, *Metâlibü üli'n-nühâ fi şerhi ğayeti'l- müntehâ*, Mektebetü'l-İslâmî, Birinci Baskı, Dîmeşk, 1961, VI, 262; Üdeh, II, 674; Âmir, s. 105; Ali Ebu'l-Hayr, *el-Vâzih fi fikhi İmâm Ahmed*, Dârü'l-Kütübî'l-Katariyye, İkinci Baskı, Katar 1996, s. 519.

ğunu öne sürerek ona karşı savaşıyor veya emirlerine mukavemet gösteren kişidir. Bağy ise mukâvemet sahibi bir topluluğun meşru devlet başkanına karşı ayaklanmalarıdır.⁷⁹

Yukarıdaki ifadeler dikkate alındığında bağy için “Müslümanlardan bir grubun, kendi kanaat ve ictihadlarına göre yanlış yolda olan devlet başkanına karşı ayaklanarak onu doğru yola getirmek ya da değiştirmek istemeleri” şeklinde bir tanım yapılabilir.

İslâm hukukunda devlete isyan eden kimse *bâğî* veya *âsi*, isyancılar *ehl-i bağy*, isyancıların işgal ve hâkimiyetleri altında olan bölge de *dârülbağy* olarak adlandırılmaktadır.⁸⁰

İsyan Cezasının Hukukî Dayanağı

İslâm hukukçuları meşru devlet başkanına isyan etmenin cezasının hukuki temelini Kur’ân’ı Kerim’e ve hadislere dayandırmaktadırlar. Bu konudaki delillerden biri “Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever”⁸¹ mealindeki âyettir. Bu âyetin İslâm ceza hukukundaki bağy suçu ve cezasıyla ilgili olmadığını söyleyenler olmakla birlikte⁸² İslâm hukukçularının çoğunluğu bağy suçunu ve cezasını bu âyetle irtibatlandırmışlardır.⁸³

Bağy suçu için temel alınan bir diğer âyette “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, onu Allah’a ve Resûl’e götürün. Bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir”⁸⁴ buyrulmaktadır. Âyette Allah’a ve Peygamber’e itaat kesin bir şekilde emredilmekle birlikte ulu’l-emr konusunda “sizden olan” kaydı konulmuştur. Bu da emir sahiplerine Allah’ın ve Peygamber’in razı olmayacağı işlerinde itaat etmenin zorunlu olmadığına işaret olarak anlaşılmıştır. Ulu’l-emr kavramı sadece devlet başkanıyla sınırlı tutulma-

⁷⁹ Üdeh, II, 674.

⁸⁰ Şafak, IV, 451; Ahmet Özel, “Dârülbağy”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 514; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., Birinci Baskı, İstanbul 1998, 30, 69; Üzeyir Köse, *İslam Ceza Hukukunda Fail ve Mağdur Olarak Çocuğun Durumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş, 2017, s. 121.

⁸¹ Hucurât, 49/9.

⁸² Âmir, s. 108.

⁸³ Cüveynî, İmâmü’l-Harameyn Abdülmelik b. Abdillâh *Nihâyetü’l-matlab fi dirâyeti’l-mezheb*, Tahkik: Abdülazim Mahmûd ed-Deyyib, Dâru’l-Minhâc, Birinci Baskı, Beyrut 2007, XVII, 125; Kazvîni, XI, 69-70.

⁸⁴ Nisâ, 4/59.

miş valiler, hâkimler ve komutanlar gibi idari yetkisi bulunanlar da kapsama dâhil edilmiştir.⁸⁵ İslâm hukukçuları da bu âyet ve diğer naslar çerçevesinde dine aykırı olmadığı sürece meşru yönetime itaati zorunlu kabul etmişlerdir. İtaat etmeyip devlet başkanına veya devleti temsil eden âdil yöneticiye isyan etmek ise bağı suçunu kapsamında değerlendirilmiştir.⁸⁶

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'den yöneticilere itaat edilmesinin gerekliliği ve itaatin sınırları noktasında çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan "Size Habeşli bir köle dahi idareci olsa ona itaat edin."⁸⁷ "Kim imamına itaatten elini çekecek olursa kıyâmet gününde elinde geçerli bir delil bulunmaksızın gelir. Kim de cemaatten ayrılmış olarak ölürsa cahiliyet ölümlü üzere ölmüş olur."⁸⁸ "Kim bize karşı silah çekerse bizden değildir."⁸⁹ "Şerhler ve fesatlar olacak. Kim birlik içinde olan ümmetin içinde tefrika çıkarmak isterse kılıçla boynunu vurun."⁹⁰ gibi devlet başkanına itaati emredip isyanı yasaklayan rivayetler İslâm hukukçuları tarafından bağı suçunu ve cezası için referans olarak kabul edilmiştir.⁹¹

Bir Fiilin Bağı Olarak Kabul Edilmesinin Şartları

İslâm hukukçuları devlete karşı yapılan silahlı ayaklanmanın bağı suçunu kapsamında değerlendirilebilmesi için birtakım şartların varlığını gerekli görmüşlerdir. Ancak gerek bu şartlar gerekse bu şartların içeriği noktasında mezhepler arasında tam bir ittifak olduğu söylenemez. Bu şartları özetle şu şekilde açıklayabiliriz.

1-) Bağı suçunun oluşabilmesi için isyan edilen devlet ya da devlet baş-

⁸⁵ Yazır, II, 535-536; Seyyid Bey, s. 114-115; Üdeh, II, 675-676.

⁸⁶ İbn Kudâme, Şemsüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Muğni ve şerhu'l-kebir*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok 1996, XXVII, 56-57; İbn Âbidîn, VI, 416; Üdeh, II, 675; Muhammed Ebü Zehra, *el-Cerime ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî (el-Cerime)*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1998, s. 128.

⁸⁷ Buhârî, "Ahkâm" 4.

⁸⁸ Buhârî, "Ahkâm" 4; Müslim, "İmâre" 58.

⁸⁹ Buhârî, "Fiten" 7; Müslim, "Fiten" 6; Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 2001, "Tahrir" 36,39; Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-sahih*, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut, 1998, Hudûd 26.

⁹⁰ Müslim, "İmâre" 59; Ebü Dâvûd, Süleyman b. Eşas es- Sicistânî, *Kitâbü's-sünen*, Tahkik: Muhammed Avvâmî, Müessesetü'r-Reyyân, İkinci Baskı, Beyrut 2004, "Sünnet" 30; Nesâî, "Tahrir" 6.

⁹¹ Tüsi, Ebü Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Mebûsât fi fikhi'l-İmâmîyye*, Talik: Muhammed Bâkir el-Behbûdî, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut ts., VII, 263; Şirâzî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Ali, *el-Mühhezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, III, 249; Nevevî, VII, 271; Ş. İbn Kudâme, XXVII, 56-57; İbnü'l-Müneccâ, IV, 329; Zeylâî, Cemâlüddin Ebü Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-hidâye*, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1982, III, 461-464; Zerkeşi, Şemsüddin Ebü Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Şerhu zerkeşi alâ metni'l-hurâki*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehiş, Mektebetü'l-Esedî, Üçüncü Baskı, Mekke 2009, III, 653-654; İbnü'n-Neccâr, *Me'ûne*, X, 518-519; Şirbîni, IV, 160; Buhûti, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, Tahkik: Muhammed Emin ed-Dinnâvî, Âlemü'l-Kütüb, Birinci Baskı, Beyrut, 1997, V, 136; İbn Âbidîn, VI, 416; İbn Duveyyân, III, 280; Ruhaybânî, VI, 262; Üdeh, II, 671-673.

kanı İslâm hukuku açısından meşru olmalıdır.⁹² İslâm hukukçularının çoğunluğu meşru olmayan devlet yönetimine ve adalet sıfatını taşımayan devlet başkanına isyanı bağı olarak kabul etmemişlerdir. Adalet sıfatını taşımayan devlet başkanına karşı fiili mücadelede bulunmanın gerekli olup olmadığı noktasında ise fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır.⁹³

2-) İsyancıların devlete karşı silahlanmaları ve kuvvet sahibi olmaları gerekir. Mâlikîler dışındaki sünî mezhepler bağı suçunun oluşmasında bu şartı gerekli görmüşlerdir.⁹⁴ Mâlikîler ise bir te'vile dayanarak isyan eden grubun güç sahibi olmasını suçun oluşumu için gerekli görmedikleri gibi bu grubun belli bir sayıya ulaşmasını da şart koşmamışlardır. Onlara göre bir kişi bile devlete isyan edip ülkede huzur ve güvenliği tehdit ediyorsa bağı suçu oluşmuş kabul edilir.⁹⁵ Câferîler de bağı suçunun oluşumu için devlete karşı mücadeleye girişenlerin kolayca dağıtılamayacak kadar güçlü ve sayıca yeterli olmalarının gerekliliğine vurgu yaparak cumhurla aynı noktada birleşmektedirler.⁹⁶

3-) İsyancıların devlet başkanını değiştirmek istemelerinde veya yönetime karşı çıkmalarında kendilerince haklı ama hakikatte geçerli olmayan bir sebebin olması gerekmektedir. Bu durum İslâm hukukunda "te'vil" olarak adlandırılmaktadır. Bir te'vile dayanmaksızın devlete karşı girişilen isyan, bağı kapsamında değerlendirilmez. Bu noktada işlenen suçun niteliğine uygun bir yaptırım uygulanır.⁹⁷ Hâricîlerin Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın

⁹² Sâmîrî, Nasiruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Müstev'ib*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehiş, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, İkinci Baskı, 2003, II, 400; İbn Müflih, VII, 469; Derdî, IV, 426; Dâmâd Efendi, II, 515; Zürcânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî, *Şerhu'z-zürkânî alâ muhtasarı Seydi Halîl*, Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Emin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2002, VIII, 103; İbn Âbidîn, VI, 411; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 128-129; Ğarayânî, IV, 587; Mehmet Akman, "Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu", *Hukuk Araştırmaları*, c. 9, s. 1-3, 1995, s. 209.

⁹³ İmrânî, Ebi'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Tahkik: Kâsım Muhammed en-Nûrî, Dâru'l-Minhâc, Birinci Baskı, Beyrut 2000, XII, 13, 18; Fetâvâ'l-Hindîyye, II, 302; Ğarayânî, IV, 591-592; Üdeh, II, 677-678; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 125-126.

⁹⁴ Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-kebir fî fıkhı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Tahkik: Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1994, XIII, 102; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, XVII, 128; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fî'l-mezheb*, Tahkik: Muhammed Tâmir, Dâru's-Selâm, Birinci Baskı, Kahire 1997, VI, 415; İmrânî, XII, 16; Sâmîrî, II, 400; Nevevî, VII, 272; İbnü'l-Müneccâ, IV, 327; İbn Müflih, VII, 469; İbn Nüceym, V, 236; Şirbinî, IV, 159; Buhûtî, V, 139; Ebû Şücâ' Muhammed b. Huseyn; *Metnü'l-ğâye ve't-takrib*, Tahkik: Muhammed Lebîb, Dâru's-Sahâbeti li't-Türâs, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok 1993, s. 206; Ruhaybânî, VI, 263; Takiyyudîn el-Hisnî, Ebi Bekr b. Muhammed, *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli ğâyeti'l-ihisâr*, Tahkik: Kâmil Muhammed, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 645; Üdeh, I, 103-104; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 125-128.

⁹⁵ Hattâb, VIII, 367.

⁹⁶ Tûsî, *el-Mebisât*, VII, 264.

⁹⁷ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, XIII, 102; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, XVII, 127; Sâmîrî, II, 401; Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 416; İmrânî, XII, 17-18; Nevevî, VII, 271; Karâfi, Şahâbuddîn Ahmed b. İdris, *ez-Zahira*, Tahkik: Muhammed Bûhubza, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1994, XII, 5; İbnü'l-Müneccâ, IV, 327; Şirbinî, IV, 159; Heytemî, Şihâbuddîn Ahmed b. Hacer, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc* (İbn Kâsım el-Abbâdi ve Abdülhamid eş-Şirvânî'nin haşiyesiyle birlikte), Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kâhire h.1315, IX, 66; Dâmâd Efendi, II, 515; Zürcânî, VIII, 104; Ebû Şücâ', s.

katillerini bildiğini ve onları cezalandıracak güce sahip olduğu halde bunu yapmadığını iddia etmeleri ve bazı kimselerin Hz. Ebûbekir'e "Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıttıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir."⁹⁸ âyetini delil getirerek duası sükûnet olacak birisinin bulunmadığını söyleyerek zekât vermeye yanaşmamaları te'vilin örnekleridir.⁹⁹ Câferîler de bu şart hususunda sünnî mezheplerle ittifak halindedir.¹⁰⁰

4-) Câferîlere göre bağy suçunun oluşması için gerekli şartlardan biri de isyan edenlerin devlet başkanının kontrolünden çıkarak ayrı bir belde veya şehir dışında birlik oluşturmalarıdır. Devlet başkanının huzurunda ona karşı girişilen sözlü veya fiili mücadele bağy kapsamında değerlendirilmez. Nitekim Hz. Ali hutbe irad ederken mescidin kapısında "Hüküm ancak Allahındır" âyetiyle kendisine karşı sözlü mücadelede bulunan kişinin fiili bağy kapsamında değerlendirilmemiştir.¹⁰¹

Bağy Suçunun Cezası

Hukuk devletinin temel ilkesi adalettir.¹⁰² Adaletin uygulanması bakımından en kapsamlı alan da hiç şüphesiz yönetimdir. Kur'an'da bütün yöneticilerin Allah'ın koyduğu hükümlerle bağlı oldukları kesin bir dille belirtilmiştir.¹⁰³ Bu sebeple Hz. Peygamber ve onu takip eden hassasiyet sahibi idareciler, yönetimde buldukları süre içerisinde, adaletin tesisini birinci vazife olarak görmüşlerdir.¹⁰⁴ Muaviye'nin iktidara gelmesiyle birlikte ise saltanatın menfaati ve geleceği halkın menfaatinin önüne geçirilmiş olup bu durum birçok muhalefet hareketlerine zemin hazırlamıştır. Bu hareketlerin büyük çoğunluğunun siyasi, idari mali, etnik veya toplumsal gerekçelerle ortaya çıktığı ve hemen hemen hepsinde âdil bir yönetim talebi

207; Derdir, IV, 427; Ruhaybâni, VI, 262-263; Takiyuddin el-Hisni, s. 645; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 125-128; *Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, Vizâratü'l-Evkâf ve Ş-uûni'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, Kuveyt 1986, VIII, 133.

⁹⁸ Tevbe, 9/103.

⁹⁹ Üdeh, I, 103; Behnesi, Ahmed Fethi, *el-Mes'ûliyyetü'l-cinâiyye fi'l-fıkhu'l-İslâmi*, Dâruş-Şurûk, Dördüncü Baskı, Kahire 1988, s. 89; Akman, s. 212-214.

¹⁰⁰ Tûsi, *el-Mebsût*, VII, 265.

¹⁰¹ Tûsi, *el-Mebsût*, VII, 265.

¹⁰² Adalet kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Hayreddin Karaman, "Adalet", *DİA*, İstanbul 1988, I, 343-344; Anıl Çeçen, *Adalet Kavramı*, Gündoğan Yay., İkinci Basım, Ankara 1993, 17 vd.

¹⁰³ Bakara, 2/213; Mâide, 5/44-47; Sâd, 38/26; Câsiye, 45/18.

¹⁰⁴ Buhârî, "Enbiyâ" 54; "Hudûd" 12; Müslim, "Hudûd" 8-9; Tirmizî, "Hudûd" 6. Ayrıca bkz. İhsan Süreyya Sırma, *İslâmi Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay., Yirmi İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 41-47.

ve zulme başkaldırı olduğu görülmektedir.¹⁰⁵ Bu dönemden sonra da devlete karşı girişilen isyan hareketleri devam etmiştir. Bu olaylara paralel olarak klasik fıkıh kaynaklarında devlete veya devlet başkanına karşı girişilen isyan hareketlerinin hukuki niteliğini belirlemeye yönelik bölümler oluşturulmuştur.

Esasında devlet idaresinden memnun olmayanların görüşlerini açıkça ifade etmeleri fikir hürriyetinin bir gereğidir.¹⁰⁶ Hz. Peygamber zalim idareciye karşı hakkı savunmayı cihadın en üstünü olarak nitelemektedir.¹⁰⁷ Bu noktada kişiler doğru olduğuna inandıkları fikirlerin propagandasını yapma hakkına da sahiptirler. Ancak kişilerin sözleri veya propagandaları şer'î hükümleri ihlal ederse fiilin niteliğine göre âdi suç olarak değerlendirilir ve suça uygun ceza verilir. Örneğin kişinin sözü iftira ise had cezası; küfür ise ta'zir cezası gerekir.¹⁰⁸

Bağy suçunun cezasına geçmeden önce bu suçun nitelik itibarıyla irtidat ve hırâbe suçlarından farklı olduğunun bilinmesi gerekir. Devlete karşı isyan edenlerin amacı genelde idarede ya da devlet başkanında kendilerince hatalı gördükleri durumu düzeltmek veya hata üzere devam eden devlet başkanını değiştirmek iken hırâbede amaç yolcuların mallarını ele geçirmektir. Bağy ile irtidat arasındaki en temel fark ise isyancıların Müslüman kabul edilmelerine rağmen irtidat edenlerin İslâm dairesinden çıkmış olmalarıdır.¹⁰⁹

Dikkate alınması gereken bir diğer nokta da Caferîlerin imâmet ve hilâfet kavramlarını birbirinden ayrı mütalaa ettikleridir. Câferîler halife kavramıyla, Şii olmayıp nas ve tayin dışında başka yollarla Müslümanların başına geçen kimseyi kastetmektedirler. İmâm ise, nas ve tayinle belirlenen Şii liderdir.¹¹⁰ İmâmet meselesine inanmak farz olduğu için imâmlara

¹⁰⁵ Kahraman, s. 84-92; Ira M. Lapidus, "Erken İslâm Toplumunun Gelişiminde Din ve Devlet Ayrımı", Çev: Kâzım Uzun, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2011, Sayı: IX, s. 145-149; Muhiittin Kapanşahin, "Hârûn Reşid Dönemi İsyanları", *Bilimname*, XXII, 2012/1, s. 39-58; Ünal Kılıç, "İslâm Tarihinde İsyanlar ve Âdil Yönetim Talepleri", *Din-Hayat*, Şubat 2013, s. 81-82; Yunus Emre Gördük, "İmam Cafer es-Sâdik'in Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyan Hareketlerine Karşı Tutumu", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 11-27.

¹⁰⁶ Ramazan Biçer-Fehmi Soğukoçlu, "Arap Baharının Dinamiği: Ulu'l-Emre İtaatın Teolojisi (Yusuf Kardâvi ve Ramazan Bûtî Örneği)", *Kelâm Araştırmaları*, 10:1 (2012), s. 26. Fikir hürriyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Beşinci Baskı, Ankara 2004, s. 142-146; Adnan Koşum, "İslâm Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 21 (Güz 2004), s. 42-52.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Melâhim" 17; Tirmizî, "Fiten" 13; Nesâî, "Bey'at" 37; İbn Mâce, "Fiten" 20.

¹⁰⁸ Üdeh, I, 104.

¹⁰⁹ İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu Fethi'l Kadîr alâ Hidâyeti Şerhi Bidâyeti'l-Mübeddî*, Talik: Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 2003, VI, 93-94; Öztürk, *Teşirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, 15.

¹¹⁰ el-Rayes, 118-119; Onat, Hasan, "Şii İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî'nin Görüşleri Çerçevesinde)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, 89.

itaat etmek de farzdır. Câferîler, itaat hususunda imâmlarla nebilerin ortak olduklarını ifade etmektedirler.¹¹¹ Caferîlerin hilâfet ve imâmet kavramları arasında yaptıkları bu ayrım kendi isyanlarını haklı bir konuma getirirken Hz. Ali ve onun soyundan gelen kimselere karşı girişilen isyanların haksız olduğuna işaret olarak değerlendirilebilir. Nihayet Tüsî, bâğîlerin meşru imâma isyan etmekle dinden çıktıklarını savunmaktadır. Ona göre ilgili ayette¹¹² onların mü'min olarak nitelendirilmesi zâhîrîdir.¹¹³

Bağy suçu ilgili bilgileri toplu olarak değerlendirdiğimizde bağyin belirli, sabit bir cezasının olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte bağy, cumhura ait klasik fıkıh kaynaklarında genel olarak had cezaları içerisinde ele alınmaktadır. Hanefîlerin ise bağyi bazen müstakil olarak bazen de siyer başlığı altında ele aldıkları görülmektedir.¹¹⁴ Bu durum bağy suçunun had kapsamında kabul edilmesi noktasında mezhepler arasında tam bir ittifak olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan isyan edenlerin mecbur kalınmadıkça öldürülmemesi, mücadeleyi bırakıp kaçanların kovalanmaması ve ele geçirilen mallarının ganimet olarak kabul edilmemesi¹¹⁵ gibi durumlar da suçun ta'zir cezasını gerektiren suçlar içerisinde değerlendirilmesinin daha uygun olduğu kanaati oluşturmaktadır.

İsyân suçunun cezası daha çok Hz. Ali'nin Cemel Olayı'nda, Sıffin Savaşı'nda ve Hâricîlerle yaptığı mücadelelerdeki uygulamalarına dayandırılmaktadır.¹¹⁶ Ceza isyancıların içinde buldukları duruma ve ortaya koydukları mücadelenin şiddetine göre değişmektedir. Bâğîler devlete karşı koyacak ve ülke içinde huzursuzluk meydana getirecek bir kuvvete sahip değillerse devlet başkanı onları yakalatıp tevbe edinceye kadar hapseder.¹¹⁷ Devlete karşı koyabilecek güce ve imkâna sahiplerse devlet

¹¹¹ Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993, 160; İdrîsî, Hâmid, *el-Fâdîh li Mezhebiş-Şiati'l-İmâmiyye*, Mektebetü'r-Rıdvân, Kahire, 2007, 16.

¹¹² Hucurât, 49/9.

¹¹³ Tüsî, *el-Mebsût*, VII, 262, 264.

¹¹⁴ Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, *el-Mebsût, Dârü'l-Mâriفة*, Beyrut 1989, X, 124; Aynî, Bedru'd-din Ebû Muhammed Mahmûd b. Ali, *el-Binâye fi şerhi'l-hidâye, Dâru'l-Fıkr, İkinci Baskı*, Beyrut, 1990, VI, 735; İbn Âbidîn, VI, 410.

¹¹⁵ Şirâzî, III, 250; Serahsî, X, 126; İbn Kudâme, *Muvaffakuddin Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, el-Kâfî, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Birinci Baskı*, 1997, V, 309; İbnü'n-Neccâr, Me'üne, X, 526; Çarâyânî, IV, 593-594.

¹¹⁶ Kâdî Abdulvahhâb, Ebû Muhammed Ali, *el-Ma'üne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*, Tahkik: Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, *Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Birinci Baskı*, Beyrut 1998, II, 298; Mâverdi, *el-Hâvî'l-Kebîr*, XIII, 101; Tüsî, *el-Mebsût*, VII, 264; Serahsî, X, 125-126; İmrânî, XII, 19; Ş. İbn Kudâme, XXVII, 57; İbnü'l-Müneccâ, IV, 328; Zeylaî, III, 461-464; Zerkeşî, III, 653-654, 659; Aynî, VI, 742-743; İbnü'l-Hümâm, VI, 94-97; İbn Müflih, VII, 470; İbnü'n-Neccâr, Me'üne, X, 518-519; Buhûtî, V, 136; İbn Duveyyân, III, 280; Şafak, IV, 451; Mehmet Özmenli, "Ortaçağ'da Devlet, Hukuk, İtaat ve İsyana Birkaç Örnek", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7 (4), Ankara 2012, s. 2604-2605.

¹¹⁷ Behnesî, s. 93; Âmir, s. 111.

başkanı doğrudan ya da bir elçi aracılığıyla isyan etme sebeplerini sorar. Bâğiler zulüm, baskı ve sıkıntı içinde olduklarını belirtirler ve bunda haklılarsa devlet başkanı sıkıntılarını gidermek zorundadır. Meşru istekleri yerine getirildikten sonra isyandan vazgeçmez ve devlete itaat etmezlerse etkisiz hale getirilinceye kadar onlarla mücadele edilir.¹¹⁸ Bu mücadelede halkın meşru devlet başkanının yanında yer alması gerekir. Zira “...Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın...”¹¹⁹ âyeti Müslümanlara haklı olanın yanında yer alma zorunluluğu yüklemektedir.¹²⁰

Devlet başkanı veya ordu komutanının bâğiler silahlı mücadeleye girişmeden önce onlara karşı saldırıya geçmesi uygun bulunmamıştır. Çünkü asilerle mücadelede esas amaç onları öldürmek değil isyandan vazgeçirmektir. Bunun delili Hâriciler'e hitâben Hz. Ali'nin “...Siz başlamadıkça biz sizinle savaşa girmeyiz” şeklindeki sözüdür.¹²¹ Ancak âsilerin yaptıkları hazırlıklara bakılarak fiili isyana kalkışacaklarına mutlak nazarıyla bakılıyorsa karşı tarafın saldırısı beklenmeden hareket edilip isyan bastırılabilir.¹²² Hanefiler ve Mâlikîler isyanın bastırılmasında savaşta kullanılan ok ve mancınık atma, âsilerin bulunduğu yeri ateşe verme, üzerlerine sel salma gibi toplu ölümlere sebep olabilecek yöntemlerin ancak ihtiyaç halinde kullanılmasını caiz görmektedir.¹²³ Şâfiîler ve Hanbelîler ise bu tür yöntemlere cevaz vermemektedirler.¹²⁴ Zira bu mücadelede esas olan isyancıların mümkün olan en zararla dağıtılmasıdır.¹²⁵ Nitekim mücadele edilen topluluk da Müslümandır. Üstelik bu tür kitle imha araçlarının kullanılması savaş hukuku dâhilinde can dokunulmazlığı bulunan çocukların, yaşlıların ve hay-

¹¹⁸ Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XIII, 102-103; Tûsî, *el-Mebsût*, VII, 265; Serahsî, X, 129; Semerkandî, Alâuddîn Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1984, III, 313; İmrânî, XII, 19; İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Kâfi*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Birinci Baskı, 1997, V, 308; Nevevî, VII, 277; Mevsilî, IV, 151; Aynî, VI, 738; İbnü'l-Müneccâ, IV, 328; Zerkeşî, III, 658; İbn Müflih, VII, 470; İbnü'n-Neccâr, *Me'üne*, X, 524-525; Şirbînî, IV, 163; Dâmâd Efendi, II, 515; Baranî, Muhammed Âşık, *et-Teshîlû'd-darûriyyi li-mesâilü'l-kudûri*, Mektebetü'ş-Şeyh, Karaçi, h.1312, II, 233-234; Ruhaybânî, VI, 267-268; İbn Duveyyân, III, 282; Mevsûatü'l-Fikhiyye, VIII, 135-136.

¹¹⁹ Hucurât, 49/9.

¹²⁰ Serahsî, X, 124; Mevsûatü'l-Fikhiyye, VIII, 131.

¹²¹ Serahsî, X, 125; Kâsânî, VII, 140; Mevsilî, IV, 152; İbnü'l-Hümâm, VI, 94; Meydânî, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ts., IV, 154; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 127.

¹²² Şirâzî, III, 250; İmrânî, XII, 21; M. İbn Kudâme, V, 309; İbnü'l-Müneccâ, IV, 329; Aynî, VI, 739-740; İbnü'l-Hümâm, VI, 96; İbn Nuceym, V, 236; İbn Müflih, VII, 471; İbnü'n-Neccâr, *Me'üne*, X, 525; Buhûtî, V, 140; Dâmâd Efendi, II, 515-516; Ruhaybânî, VI, 268; Şafak, IV, 452.

¹²³ Serahsî, X, 128-129; Mevsûatü'l-Fikhiyye, VIII, 149.

¹²⁴ Mevsûatü'l-Fikhiyye, VIII, 149.

¹²⁵ Sâmirî, II, 401.

vanların ölmesi neticesini de doğurabilecektir. Günümüz savaş hukuku ilkeleri içerisinde de kitle imha araçlarının kullanımı yasaktır.

İsyancılarla yapılan mücadelede amaç onları haksız eylemlerinden vazgeçirip devlete itaat ettirmek ve asayişini yeniden sağlamaktır. Bu sebeple bozguna uğratılan isyancılar takip edilip öldürülmezler.¹²⁶ Ancak bozguna uğratılan âsilerin geride sığınabilecekleri ve toparlanıp tekrar silahlı mücadeleye girişebilecekleri bir topluluk varsa kesin sonuç elde etme adına bunların takip edilmesinde ve öldürülmesinde bir sakınca görülmemektedir.¹²⁷

Mücadeleyi bırakıp kaçan bâğilerin takip edilip edilmeyeceği noktasında Câferilerden farklı görüşler nakledilmektedir. Bazıları kaçanların takip edilip öldürülmesi gerektiği fikrini savunurken¹²⁸ bir kısım Câferiler bâğilerin mücadeleyi bırakmasıyla amacın hâsıl olduğundan hareketle takip edilmelerini gerekli görmezler. Ancak bâğilerin sığınabilecekleri ve tekrar devlet başkanına karşı mücadeleye girişebilecekleri bir topluluk varsa takip edilip öldürülmeleri kesin sonucun alınması bakımından zorunlu kabul edilmektedir.¹²⁹

Bağy cezasında kadınlara nasıl muamele edileceği noktasında mezhepler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Hanefilere göre bağy suçu işleyen kadının mücadele esnasında öldürülmesinde bir sakınca yoktur. Ancak kadının sağ ele geçirildiğinde öldürülmez. İsyan bitinceye kadar hapsedilir.¹³⁰ Mâlikîler ve Şâfiîler de isyanın bastırılması esnasında doğrudan savaşa katılan kadınların öldürülebileceği noktasında Hanefilerle aynı görüştedirler.¹³¹ Şâfiîler arasında bâğilerden esir alınan kadınların hapsedileceğini söyleyenler olmakla birlikte¹³² genel kabul serbest bırakılacakları yönündedir.¹³³

Câferilere göre doğrudan savaşa katılmayan kadın ve çocuklar öldürülmezler. Ancak isyancıların kadın ve çocukları kendi aralarına alarak ade-

¹²⁶ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, XVII, 142; İbnü'l-Arabî, IV, 154; İmrânî, XII, 23; Sâmîrî, II, 401; M. İbn Kudâme, V, 309; Ş. İbn Kudâme, XXVII, 75; İbnü'l-Müneccâ, IV, 330; Zerkeşî, III, 659; İbn Müflih, VII, 471; Merdâvî, Alâuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*, (el-Muğni ve Şerhu'l-Kebîr ile Birlikte), Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok, 1996, XXVII, 75.

¹²⁷ Serahsî, X, 126; Kâsânî, VII, 140-141; Aynî, VI, 741; İbnü'l-Hümâm, VI, 97; Dâmâd Efendi, II, 516; Fetâvâ'l-Hindîyye, II, 302; Meydânî, IV, 155.

¹²⁸ Şehid-i Evvel, s. 74; Şehid-i Sâni, Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî, *er-Ravdatü'l-behiyye fi şerhi'l-lümatî'd-dimaşkiyye*, Tahkik: Muhammed Kalânter, Dâru'l-Âlemi'l-İslâmî, Beyrut ts., II, 407.

¹²⁹ Tûsî, *el-Mebsût*, VII, 269; Hillî, Ebu'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. Hasan, *el-Muhtasarü'n-nâfi' fi fikhî'l-İmâmîyye*, Dâru'l-Edvâ, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1985, s. 134; Âmir, s. 124.

¹³⁰ Serahsî, X, 127, 131; Mevsilî, IV, 153; İbnü'l-Hümâm, VI, 98; Dâmâd Efendi, II, 516; Fetâvâ'l-Hindîyye, II, 302; Âmir, s. 120.

¹³¹ Şîrâzî, III, 251; İmrânî, XII, 24; Nevevî, VII, 279; Derdir, IV, 430; Zürkânî, VIII, 107; Ğarayânî, IV, 593.

¹³² Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 421; Nevevî, VII, 278.

¹³³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, XVII, 146; Gazzâlî, *el-Vasît*, VI, 421; İmrânî, XII, 26.

ta bir kalkan gibi kullanmaları durumunda en az kayıpla kesin sonuç alma adına öldürülebilirler.¹³⁴

Hız. Alî'nin Cemel Olayı'nda karşı tarafa üstünlük sağladığında söylediği "Kaçanın peşinden gitmeyin. Esir alınmanı öldürmeyin. Yaralıya vurmayın. Gizli şeyleri açığa çıkarmayın. Hiçbir malı almayın" sözüne istinaden bâğilerle yapılan mücadele sırasında ele geçirilen mallar ganimet kabul edilmez. Devlet bu malları isyan bastırılınca kadar yanında tutar, isyan bastırılınca sahiplerine iade eder.¹³⁵ Ele geçirilen mallar arasında at, deve veya koyun varsa devlet bunları satar ve parasını istediklerinde isyancılara vermek üzere bekletir. Böyle yapılmasının sebebi elde tutulan hayvanların bakımının ve beslenmesinin devlete getireceği mali külfetten kurtulma düşüncesidir.¹³⁶

İşyanın bastırılmasından sonra, savaş hukukunun bir gereği olarak, âsilerin isyan sırasındaki yaralama ve öldürme suçları ayrıca cezalandırılmadığı gibi Müslümanların mallarına verdikleri zararlar da tazmin ettirilmez.¹³⁷ Zira bâğileri isyan esnasındaki eylemlerinden dolayı sorumlu tutmak itaatten vazgeçmelerine ve tekrar eski hallerine dönmelerine sebep olabilir. İşledikleri isyan suçuna binaen ta'zir cezası verilir. Ebû Hanife ele geçirilen isyancılara ta'zir olarak ölüm cezası dâhil caydırıcı nitelikte ceza verilebileceğini kabul ederken diğer mezhepler ölüm cezası dışında bir ceza verilmesi taraftarıdır. İşyanla ilgisi olmayan diğer suçlar ise ayrıca cezalandırılır.¹³⁸ Osmanlılarda halkı isyana teşvik edenlere ceza belirlenirken iki durumun dikkate alındığı görülmektedir. İlki kişinin sözlü olarak halkı isyana teşvik etmesidir. Bu durumda kişinin eyleminin etki derecesi de dikkate alınarak bir yıldan beş seneye kadar kürek cezası verilir. İkincisi ise sözlü teşvikle kalmayıp isyanda kullanmak üzere silah yardımı yapmaktır. İkinci durum idamı gerektiren suçlar arasında kabul edilmiştir. Ancak bu idam siyaseten (ta'zir olarak) verildiğinden yetkili mahkeme cezanın infazı için durumu padişaha arz etmek zorundadır. Padişah

¹³⁴ Âmir, s. 124.

¹³⁵ Şirâzi, III, 252; Serahsi, X, 126; İmrâni, XII, 28; Kâsâni, VII, 141; Sâmîri, II, 401; M. İbn Kudâme, V, 311-312; Mevsîli, IV, 152; İbnü'l-Müneccâ, IV, 331; Zerkeşi, III, 660; İbnü'l-Hümâm, VI, 97; İbn Müflih, VII, 472; İbn Nüceym, V, 237; İbnü'n-Neccâr, *Müntehâ'l-İrâdât*, II, 496; Buhûti, V, 142; Dâmâd Efendi, II, 516; Ebû Şüca' 207; Meydâni, IV, 155; Ğarayâni, IV, 593-594; İbn Duveyyân, III, 283; Ruhaybâni, VI, 269; Âmir, 118; Mevsûatü'l-Fıkhıyye, VIII, 142.

¹³⁶ Serahsi, X, 127; Fetâva'l-Hindiyye, II, 302.

¹³⁷ Mevsûatü'l-Fıkhıyye, VIII, 143; Behnesi, 95; Avvâ, Muhammed Selim, *fi Usûli'n-Nizâmi'l-Cinâiyi'l-İslâmi*, Nahdatü Mısır, Birinci Baskı, Kahire, 2006, 158.

¹³⁸ Üdeh, I, 106; Şafak, IV, 452.

dilerse cezanın infazına onay verir dilerse de idam cezasını müebbet kürek cezasına çevirebilir.¹³⁹

Değerlendirme/Sonuç

Toplumsal hayatın istikrarlı bir şekilde devamı için üstün bir otorite olarak ülke, halk ve hâkimiyet unsurlarını ihtiva eden bir devlete ihtiyaç vardır. Devlet bu hâkimiyetini, ismi ne olursa olsun, bir başkan aracılığıyla kullanacaktır. İslâm hukukunda devlet başkanının nasıl belirleneceği noktasında tarihi süreçte farklı yöntemler izlendiği görülmekle birlikte bunlar içerisinde İslâm'ın ruhuna en uygun olanın seçim olduğu söylenebilir. Diğer taraftan klasik kaynaklarda yer alan devlet başkanı olacak kimsede bulunması gereken şartları her zamanda ve her yerde geçerli değişmez şartlar kabul etmek yerine devlet idaresine en yetkin kişiyi belirlemeye yönelik tavsiyeler olarak kabul edebiliriz. Bu şartlardan devlet başkanının akıl sahibi, bâliğ, ilim ve adalet sahibi, siyasi ve idari işleri yürütebilecek kapasitede olmasına kimsenin bir itirazı olmayacaktır. Ancak devlet başkanının Kureyş'e mensubiyetini kendi zamanı ve şartları içerisinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Devlete veya doğrudan devlet başkanına karşı girişilen isyan suçunun cezasına gelince bu suç için Kur'ân ve sünnette doğrudan bir ceza belirlenmemiştir. Ancak bağy (devlete isyan) cumhura ait klasik fıkıh kaynaklarında genel olarak had cezaları içerisinde ele alınmaktadır. Hanefilerin ise bağyı bazen müstakil olarak bazen de siyer başlığı altında ele aldıkları görülmektedir. Bu durum bağyin had kapsamında kabul edilmesi noktasında mezhepler arasında tam bir ittifak olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca isyan edenlerin mecbur kalınmadıkça öldürülmemesi, mücadeleyi bırakıp kaçanların kovalanmaması ve ele geçirilen mallarının ganimet olarak kabul edilmemesi gibi durumlar da bağyin ta'zir cezasını gerektiren suçlar içerisinde değerlendirilmesinin daha uygun olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Devlete veya doğrudan devlet başkanının şahsına yönelik isyan hareketleri ister ülkenin sınırlı bir bölgesinde olsun isterse ülke geneline yayılsın sosyal, siyasi ve ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmekte ve ülkede güven ortamının zedelenmesine sebep olmaktadır. Meşru devlet başkanının kabul edilebilir gerekçeleri olmayan asileri maddi-manevi en az za-

¹³⁹ Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986, s. 812.

rarla isyandan vazgeçirip tekrar ülkede asayişini sağlaması birincil görevidir. Bu noktada en kabul edilebilir yöntemin asilerin isyan etme gerekçelerinin tetkik edilerek kıyam yerine karşılıklı konuşma olduğu söylenebilir. Ancak bu yöntem her zaman çözüm getirmeyebilir. Bu durumda ilave tedbirlerle ihtiyaç vardır. Tarihi süreçte İslâm devletleri isyan hareketlerini bastırmak için çeşitli yöntemler uygulamışlardır. Bunlar içerisinde en çok tercih edilenin silahlı mücadele olduğu bir gerçektir. Bu mücadelede devletin isyanı bastırmada yetersiz olması ya da isyan edenlerin sayısal açıdan ve silah bakımından kuvvetli olmaları gibi sebeplerle isyan bastırılmıyorsa devletin, isyâna destek vermeyen vatandaşlarından doğrudan yardım alması da ihtimal dâhilindedir. Nihayetinde ülkemizin yaşadığı ve bir isyan niteliği taşıyan 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin önlenmesinde en büyük payın devlete sahip çıkan halka ait olduğu bir gerçektir.

Diğer taraftan devlet başkanına karşı girişilen isyan hareketlerinin temelini adaletten ayrıldığı düşünülen devlet başkanının azledilmesi gerektiği görüşünün oluşturduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Gerek kelâm gerekse fıkıh kaynaklarında adaletten ayrılan devlet başkanına itaat edilmemesi ve devlet başkanının azledilmesi gerektiği noktasında oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerin yazıldığı dönemde yöneticilerin ömür boyu görevde kaldıkları ve görevlerinin ancak azl ile veya ölümle son bulduğu gerçeği dikkate alındığında adaletten ayrılan devlet başkanına karşı mücadeleye girişmek bir çözüm olarak görülebilir. Ancak günümüz siyasi sistemlerinin ulaştığı noktada “azl” prensibinin uygulanmasının yolu seçimdir. Muhalifler, yönetimde başarısız olduğunu düşündükleri devlet başkanına karşı silaha sarılıp isyan etmek yerine kanunlar çerçevesinde, yazılı ve görsel medyayı da kullanarak, itiraz ve eleştirilerini dile getirebilir, halkın çoğunluğu da kendileriyle aynı kanaate sahip olursa yeni bir devlet başkanı seçebilirler. Bu yöntem hem ülkede istikrarın devamı hem de iç güvenlik açısından en makul yöntemdir.

Kaynakça

- Abdulmecîd**, Ahmed Fuâd Abdülcevâd, *el-Bey'a inde müfekkiri ehli's-sünne*, Dârü Gabâ, Kahire 1998.
- Abdurrazık Ali**, *İslam'da İktidarın Temelleri-bir 'ideolojik devlet' eleştirisi-*, Çev: Ömer Rıza Doğrul, Birleşik Yay., İstanbul 1995.

- Akgündüz**, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Diyarbakır 1986.
- Akkaya**, Nejla, “İslâm Hukuku’nda Kadının Siyasi Hakları”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, Cilt: 10, Sayı: 4, ss. 228-240.
- Akman**, Mehmet, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, *Hukuk Araştırmaları*, c. 9, s. 1-3, 1995, ss.203-222.
- Âmir**, Abdulatif, *Ahkâmü’l-esrâ ve’s-sebâyâ fi’l-hurûbi’l-İslâmiyye*, Dâru’l- Kütübî’l-İslâmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1986.
- Armağan**, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Beşinci Baskı, Ankara 2004.
- _____, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku (Temel Bilgiler-Kaynaklar)*, Akademi Yay., İzmir 2009.
- Arnold**, Thomas Walker, “Halife”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, V, ss.148-155.
- Atalan**, Mehmet, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca’fer es-Sâdık’ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Atalay**, Hâmit, *İngilizce-Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara 1999, I-II.
- Atar**, Fahreddin, *İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, DİB Yay., Dördüncü Baskı, Ankara 1999.
- Avcı**, Casim, “Hilâfet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, ss.539-546.
- Avvâ**, Muhammed Selim, *fi Usûli’n-nizâmi’l-cinâiyyi’l-İslâmî*, Nahdatü Mısır, Birinci Baskı, Kahire 2006.
- Aydın**, Hakkı, “İslam Hukuku, Devlet ve Ahkâm-ı Sultaniye İlişkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Cilt: V, Sayı: II, ss.57-79.
- Aydın**, M. Akif, “İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1990, X, ss.181-193.
- Aynî**, Bedru’d-dîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ali, *el-Binâye fi şerhi’l- hidâye*, Dâru’l-Fikr, İkinci Baskı, Beyrut, 1990, I-XII.
- Baranî**, Muhammed Âşık, *et-Teshîlü’l-darûriyyi li-mesâilil-Kudûri*, Mektebetü’ş-Şeyh, Karaçi h.1312, I-II.
- Behnesâvî**, Sâlim, *el-Hilâfe ve’l-hulefâü’r-râşidüne beyne’s-şûrâ ve’d- dimukrâtiyye*, ez-Zehrâ li’l-İlâmî’l-Arabiyyi, Birinci Baskı, Medine 1991.
- Behnesî**, Ahmed Fethi, *el-Mes’ûliyyetü’l-cinâiyyefi’l-fikhi’l-İslâmî*, Dâru’ş- Şurûk, Dördüncü Baskı, Kahire 1988.
- Biçer**, Ramazan-Soğukoğlu, Fehmi “Arap Baharının Dinamiği: Ulu’l-Emre İtaatin Teolojisi (Yusuf Kardâvî ve Ramazan Bûtî Örneği)”, *Kelam Araştırmaları*, 10:1 (2012), ss.19-30.

- Buhârî**, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, İkinci Baskı, Çağrı Yay., İstanbul 1992, I-VIII.
- Buhûti**, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, Tahkik: Muhammed Emin ed-Dınnâvî, Âlemü'l-Kütüb, Birinci Baskı, Beyrut 1997, I-V.
- Canikli**, İlyas, "Hilâfet Kavramıyla İlgili Hadislerin Tetkiki", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.
- Cenâbî**, Ahmed Abd Vatbân, *İftirââtü'l-aşmâvî fi kitâbihî "el-halîfetü'l-İslâmiyye"*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Sâdık Gamhâvî, Dârü İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1992, I-V.
- Cüveynî**, İmâmü'l-Harameyn Abdi'l-Melik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, Tahkik: Abdulazîm Mahmûd ed-Deyyib, Dârü'l-Minhâc, Birinci Baskı, Beyrut 2007, I-XX.
- _____, *Ğiyâsü'l-ümem fi iltiyâsî'z-zulem*, Tahkik: Mustafa Hilmî, Fuâd Abdülmün'im, Dârü'd-Da'vet, İskenderiye 1979.
- Çakırtaş**, Mehmet, "Emevîler Dönemi Şiddet Hareketleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2007.
- Çeçen**, Anıl, *Adalet Kavramı*, Gündoğan Yay., İkinci Basım, Ankara 1993.
- Çuhadar**, Cengiz, "Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12:2 (2007), ss.111-129.
- Çeliker**, Hüseyin, "İslâm Hukukunda Devlet Başkanlığı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, Sayı: 26-27 (Birleşik Sayı), ss.251-298.
- Dâmâd Efendi**, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *Mecmau'l Enhûr fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*, Birinci Baskı, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I-IV.
- Demir**, Abdullah, "Önceki Hukukumuzda Göre Devlet Başkanının Yetkilerinin Sınırlanması", *e-akademi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, Şubat 2006, Sayı 48, ss.1-30.
- Derdîr**, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu's-sağîr alâ akrabi'l-esâlikilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Tahkik: Mustafa Kemâl Vasfî, Dârü'l-Maârif, Kahire,ts., I-IV.
- Dihlevî**, Şâh Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliğâ*, Çev: Erdoğan, Mehmet, İz Yay., İstanbul, ts., I-II.
- Dümeyci**, Abdullah b. Ömer b. Süleymân, *el-İmâmetü'l-uzmâ inde ehli's-sünneti ve'l-cemâati*, Dârü Tayyibe, Riyad, ts.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, Tahkik: Muhammed Avvâme, Müessesetü'r-Reyyân, İkinci Baskı, Beyrut 2004.

- Ebu'l-Hayr**, Ali, *el-Vâzih fî fikhî İmâm Ahmed*, Dâru'l-Kütübî'l-Katariyye, İkinci Baskı, Katar 1996.
- Ebü Sücâ'**, Muhammed b. Huseyn b. Ahmed, *Metnü'l-ğâye ve't-takrîb*, Tahkik: Muhammed Lebîb, Dâru's-Sahâbeti li't-Türâs, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok, 1993.
- Ebü Ya'lâ**, Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ebü Zehra**, Muhammed, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhî'l-İslâmî (el-Cerîme)*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1998.
- _____, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Çev: Sıbğatullah Kaya, Ankara Yay., Ankara, ts.
- Ebü Zeyd**, Bekr b. Abdullâh, *el-Hudûd ve't-tazîrât inde İbni'l-Kayyim*, Dâru'l-Âsıma, İkinci Baskı, Riyad h.1415.
- Ekinci**, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2008.
- el-Ensârî**, Abdülhamîd İsmâîl, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", *DİA*, İstanbul 1994, X, ss.539-541.
- Erdoğan**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., Birinci Baskı, İstanbul 1998.
- Fatîş**, Emrullah, "Şia'nın İmametle Şekillenen İnanç Esasları", *Bilimname*, XXIII, 2012/2, ss.85-103.
- Fayda**, Mustafa, "Zimmî", *DİA*, Ankara 2013, XLIV, ss.428-434.
- _____, "Emîrü'l-Mü'minin", *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss.156-157.
- Fetâva'l-Hindiyye**, Tashih: Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2000, I-VI.
- Fığlalı**, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası (Câferiyye Mezhebi) Doğuşu, Gelişmesi ve Görüşleri*, Selçuk Yay., İstanbul 1984.
- Fidan**, Yusuf, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, Ensar Yay., Konya, 2005.
- Fîrûzâbâdî**, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-muhît*, Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-Âmme, Kahire 1979, I-IV.
- Gazzâlî**, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi'l-mezheb*, Tahkik: Muhammed Tâmir, Dâru's-Selâm, Birinci Baskı, Kahire 1997, I-VII.
- _____, *el-Vecîz*, Tahkik: Ali Muavvid, Adil Abdülmevcûd, Dâru'l-Erkâm bin Ebi Erkâm, Beyrut 1997, I-II.
- Gördük**, Yunus Emre, "İmam Cafer es-Sâdık'ın Siyasete ve Ehl-i Beyt'in İsyân Hareketlerine Karşı Tutumu", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran 2015, ss.7-36.

- Gürler**, Kadir, “Kadının Yöneticiliği Meselesi-Bir Hadisin Okunuşu ve Eleştirisi”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2001, Cilt: 4, Sayı: 11, ss.67-94.
- Ğarayânî**, Sâdık Abdurrahmân, *Müdevvenetü'l-fıkhi'l-mâlikî ve edilletühü*, Müessetü'r-Reyyân, Birinci Baskı, Beyrut 2002, I-V.
- Hamidullah**, Muhammed, “İslam'da Devletler Hukuku”, Çev: Abdulkadir Şener, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1977, Sayı: III, ss.283-299.
- _____, “Hz. Peygamber (s.a.v)'in Siretinde Anılan Devlet Çeşitleri”, Çev: Mustafa Varlı, *Diyanet Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık 1989, Cilt: 25, Sayı: 4, ss.45-66.
- Haskefi**, Alâuddîn Muhammed b. Ali, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu tenviri'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*, Tahkik: Abdülmun'im Halil İbrâhîm, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2002.
- Hatiboğlu**, Mehmed Said, “İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 1, ss.121-213.
- Hattâb**, Ebî Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Mevâhibü'l-celil li şerhi muhtasari halil*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, I- VIII.
- İbn Hacer el-Heytemî**, Şihâbuddîn Ahmed, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-minhâc* (İbn Kâsım el-Abbâdî ve Abdülhamîd eş-Şirvânî'nin haşiyesiyle birlikte), Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Kâhire, h.1315, I-X.
- Hillî**, Ebu'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer b. Hasan, *el-Muhtasarü'n-nâfi' fi fıkhi'l-İmâmiyye*, Dârü'l-Edvâ, Üçüncü Baskı, Beyrut 1985.
- Hilmî**, Mustafâ, *Nizâmü'l-hilâfe fi'l-fikri'l-İslâmî*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Takiyyuddîn el-Hısnî**, bî Bekr b. Muhammed, *Kifâyetü'l-ahyâr fi halli gâyeti'l-ihtisâr*, Tahkik: Kâmil Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l- İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Âbidîn**, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr şerhu tenviri'l-ebşâr*, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavvîd, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Özel Baskı, Riyad 2003, I-X.
- İbn Duveyyân**, İbrahim b. Muhammed, *Menâru's-sebil fi şerhi'd-delil*, Tahkik: Muhammed 'İyd el-Abbâsî, Mektebetü'l-Maârif, Birinci Baskı, Riyad 1996, I-III.
- İbn Haldûn**, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî, *Mukaddime*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., Beşinci Baskı, İstanbul 2007, I-II.
- İbn Kudâme**, Şemsüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, *el- Muğni ve şerhu'l-kebir*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et- Türkî, Dâru Hicr, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok, 1996, I-XXXII.

- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Birinci Baskı, Beyrut 1998, I-VI.
- İbn Manzûr**, Ebi'l-Fadl Cemâliddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'n- Nevâdir, Kuveyt 2010, I-XX.
- İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Talik: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Üçüncü Baskı, Beyrut 2003, I-IV.
- İbnü'l-Hümâm**, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid, *Şerhu fethi'l kadîr alâ hidâyeti şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, Talik: Abdürrezzâk Gâlib el- Mehdî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2003, I-X.
- İbn Müflih**, Ebi İshâk Burhânu'ddîn İbrâhîm Muhammed b. Abdullah, *el- Mübdiu' şerhu'l-mugni'*, Tahkik: Muhammed İsmail eş-Şâfiî, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997, I-VII.
- İbnü'l-Müneccâ**, Zeynuddîn el-Müneccâ b. Osman, *el-Mümti' fî şerhi'l- muğni'*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mektebetü'l- Esedî, Üçüncü Baskı, Mekke 2003, I-VI.
- İbnü'n-Neccâr**, Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî, *Me'ûnetü ûli'n-nühâ şerhu'l-müntehâ*, Tahkik: Abdulmelik b. Abdullah b. Dehîş, Beşinci Baskı, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2008, I-XII.
- _____, *Müntehâ'l-irâdât fî cem'i'l-mugni' ma'a't-tenkih ve ziyâdât*, Tahkik: Abdulğaniy Abdulhâlık, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts., I-III.
- İbn Nuceym**, Zeynü'l-Âbidîn b. İbrâhîm, *Bahru'r-râik şerhu kenzid-dekâik*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I-IX.
- İdrîsî**, Hâmid, *el-Fâdih li mezhebiş-şîati'l-imâmiyye*, Mektebetü'r-Rıdvân, Kahire 2007.
- İmrânî**, Ebi'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim, *el-Beyân fî mezhebi'l- İmâm eş-Şâfiî*, Tahkik: Kâsım Muhammed en-Nûrî, Dârü'l-Minhâc, Birinci Baskı, Beyrut 2000, I-XIV.
- Kâdi Abdulvâhhâb**, Ebû Muhammed Ali, *el-Ma'ûne alâ mezhebi âlimi'l- Medîne*, Tahkik: Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dârü'l-Kütübî'l- İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1998, I-II.
- Karaman**, Hayreddin, "Adalet", *DİA*, İstanbul 1988, I, ss.343-344.
- Kahraman**, Abdullah, "İslam Hukuku Açısından Kerbela Olayı (Meşru Devlete İsyan mı, Meşruiyetin Sorgulanması veya Zulme Başkaldırı mı?), *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Din Bilimleri)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sivas 2010, III, ss.73-92.
- Karaaslan**, M. Abdülmecit, "İslam Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kav-

- ramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, 2016, ss.55-80.
- Kapaşahin**, Muhittin, “Hârûn Reşid Dönemi İsyanları”, *Bilimname*, XXII, 2012/1, ss.35-59.
- Karadâvi**, Yusuf, *İslam Fıkıhını Yeniden Okumak*, Çev: Abdullah Kahraman, Nida Yay., İkinci Baskı, İstanbul 2016.
- Karâfi**, Şahâbuddîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zahîra*, Tahkik: Muhammed Bûhubza, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut, 1994, I-XIV.
- Karaman**, Hayreddin, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, *İslâmî Araştırmalar*, 1997, Cilt: 10, Sayı: 4, ss.271-278.
- Kâsânî**, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiu's-sanâi fi tertîbiş-şerâi'*, İkinci Baskı, Darü'l-Kütübî'l-Arabiyye, Beyrut 1974, I-VII.
- Kâsımî**, Zâfir, *Nizâmü'l-hükmi fiş-şeriâti ve't-tarihi'l-İslâmî*, Dârü'n-Nefâis, Üçüncü Baskı, Beyrut 1987, I-II.
- Kazvîni**, Ebi'l-Kâsım Abdu'l-Kerîm b. Muhammed b. Abdu'l-Kerîm er-Râfiî, *el-Azîz şerhu'l-vecîz el-ma'rûfu biş-şerhi'l-kebîr*, Tahkik: Ali Muhammed Muavvîd ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1997, I-XIII.
- Keskin**, Halife, *Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları*, BeyanYay., İstanbul 2000.
- Kettânî**, Seyyid Muhammed Abdu'l-Hayy, *Nizâmü'l-hukûmeti'n-nebeviyye*, Tahkik: Abdullah Hâlidî, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, İkinci Baskı, Beyrut ts., I-II.
- Kılıç**, Ünal, “İslâm Tarihinde İsyanlar ve Âdil Yönetim Talepleri”, *Din-Hayat*, Şubat 2013, ss.81-83.
- Koşum**, Adnan, “İslâm Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 21 (Güz 2004), ss.39-52.
- _____, “İslâm Hukuk Doktrininde Hukuk Devleti ve Hukukun Üstünlüğü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVI, 2002, ss.235-263.
- Köse**, Saffet, “İslâm'da Hukuk Devleti İlkesinin Dinamikleri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Temmuz-Aralık 1996, I (2), ss.7-52.
- Köse**, Üzeyir, “İslam Ceza Hukukunda Fail ve Mağdur Olarak Çocuğun Durumu”, Doktora Tezi, KSÜ SBE, Kahramanmaraş 2017.
- Kurtûbî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 2006, I-XXIV.

- Lapidus**, Ira M., “Erken İslâm Toplumunun Gelişiminde Din ve Devlet Ayrımı”, Çev: Kâzım Uzun, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2011, Sayı: IX, ss.141-168.
- Mâverdî**, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Hâvi’l-kebir fî fıkhı mezhebi’l- İmâm eş-Şâfiî*, Tahkik: Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü’l- Kütübî’l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1994, I-XVIII.
- _____, *Ahkâmü’s-Sultâniyye ve’l-Velâyâtü’d-Diniyye*, Tahkik: Muhammed Mübârek el-Bağdâdî, Mektebetü Dâri İbn Kuteybe, Birinci Baskı, Kuveyt 1989.
- Menekşe**, Ömer, “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdî ve Nizâmülmülk Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), Sayı: 3, ss.193-211.
- Merdâvî**, Alâuddîn Ebi’l-Hasan Ali b. Süleymân, *el-İnsâf fî mar’ifeti’r-râcihi mine’l-hilâf*, (el-Muğni ve Şerhu’l-Kebir ile Birlikte), Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Birinci Baskı, Basım Yeri Yok, 1996, I-XXXII.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr*, Tahkik: Şeyh Mahmûd Ebû Dakîkah, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut ts., I-V.
- Mevsûatü’l-Fıkhıyye**, Vizâratü’l-Evkâf veş-Şuûni’l-İslâmiyye, İkinci Baskı, Kuveyt 1983-2006, I-XVL.
- Meydânî**, Abdulğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fî şerhi’l-kitâb*, Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut ts., I-IV.
- el-Musâvî**, Musa, *Şia ve Şiîlik Mücadelesi*, Çev: Kemal Hoca, Sebil Yay., İstanbul 1995.
- Nesâî**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü’r-Risâle, Birinci Baskı, Beyrut 2000, I-XII.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Ravdatü’t-tâlibîn*, Dâru Âlemi’l- Kütüb, Tahkik: Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavvid, Riyâd 2003, I-VIII.
- Nisâbüri**, Ahmed b. İbrâhîm, *İsbâtü’l-imâme*, Tahkik: Mustafa Gâlib, Dârü’l- Endelüs, Beyrut 1996.
- Onat**, Hasan, “Şiîliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Cilt: XXXVI, ss.79-117.
- _____, “Şiî İmâmet Nazariyesi (Kuleynî, Kummî ve Tûsî’nin Görüşleri Çerçevesinde)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, Cilt: XXXII, ss.89-110.
- _____, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

- Oral**, Osman, “Kelâm Ekollerine Göre Halife/Devlet Başkanı'nın Görevleri ve Hakları”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 62 (Bahar 2015), ss.379-402.
- Özarslan**, Selim, “Ebû'l-Muîn en-Neseî'nin İmâmet/Devlet Başkanlığı Anlayışı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2001, Cilt: 14, Sayı 3-4, ss.423- 437.
- Özel**, Ahmet, “Dârülharp”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, ss.536-537.
- _____, “Dârüİslâm”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, ss.541-543.
- _____, “Dârülbâğy”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, s.514-515
- _____, “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Fetvalar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), ss.41-64.
- Özer**, Y. Ziya, *Mukayeseli Hukuku Esasiye Dersleri*, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1939.
- Özmenli**, Mehmet, “Ortaçağ'da Devlet, Hukuk, İtaat ve İsyana Birkaç Örnek”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7 (4), Ankara 2012, ss.2601-2610.
- Öztürk**, Mustafa, *Tefsirde Ehl-i Sünnet & Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., İkinci Baskı, Ankara 2012.
- _____, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara OkuluYay., Birinci Baskı, Ankara 2012.
- Özyörük**, Mukbil, *Hukuka Giriş*, Ege Matbaası, Ankara 1959.
- Rayes**, Muhammed Ziyâuddîn, *en-Nazariyyâtü's-siyâsiyyetü'l-İslâmiyye*, Dârü't-Türâs, Yedinci Baskı, ts.
- Ruhaybânî**, Mustafa Suyutî, *Metâlibü üli'n-nühâ fi şerhi ğâyeti'l-müntehâ*, Mektebetü'l-İslâmî, Birinci Baskı, Dimeşk 1961, I-VI.
- Sâlûs**, Ali Ahmed, *Eserü'l-İmâme fi'l-Fıkhî'l-Ca'ferî ve usûlihi*, Dârü's- Sekâfe, Dâha (Katar) 1985.
- Sâmîrî**, Nasîruddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Müstev'ib*, Tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mektebetü'l-Esedî, Mekke, İkinci Baskı, 2003, I-II.
- Sargın**, İzzet, *İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2001.
- Sarıkaya**, M. Saffet, “Ehl-i Sünnet'in Devlet Telakkisinde İki Mesele: İdarî Sistem, Devlet Reisine İtaat”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı: 4, ss.11-34.
- Semerkandî**, Alâuddîn Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1984, I-III.
- Senhûrî**, Abdürrezzâk Ahmed, *Fıkhü'l-hilâfe ve tatavvuruhâ*, Tahkik: Tefvik Mu-

- hammed eş- Şâvî, Nâdiye Abdürrezzâk es-Senhûrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2008.
- Serahsî**, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebi Sehl, *el-Mebsût*, Dârü'l-Mârife, Beyrut 1989, I-XXXI.
- Seyyid Bey**, Muhammed, *Fıkıh Usûlü-Giriş-*, Yayına Hazırlayan, Hasan Karayiğit, Düşün Yay., İstanbul 2010.
- Sırma**, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yay., Yirmi İkinci Baskı, İstanbul 2014.
- Şafak**, Ali, 1991, "Bağy", *DİA*, İstanbul IV, ss.451-452.
- Şehîd-i Evvel**, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Cemâlidîn Mekkî b. Muhammed b. Hâmid el-Muttalibî el-Âmilî, *el-Lümâtü'd-dımaşkıyye*, Dârü'l-Fıkr, Birinci Baskı, İnan h.1411.
- Şehîd-i Sâni**, Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî, *er-Ravdatü'l-behiyye fi şerhi'l-lümâtü'd-dımaşkıyye*, Tahkik: Muhammed Kalânter, Dârü'l-Alemi'l-İslâmî, Beyrut ts., I-X.
- Şirâzî**, Ebî İshâk İbrâhîm b. Ali, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfii*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1995, I-III.
- Şirbînî**, Muhammed b. Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Maâni Elfâzi'l-Minhâc*, Tahkik: Muhammed Halil İfânî, Dârü'l-Marife, Birinci Baskı, Beyrut, 1997, I-IV.
- Şulul**, Cevher, "İbn Rüşd'e Göre İdeal Devlet'in Başkanında Bulunması Gereken Nitelikler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 21, Ocak Haziran 2009, ss.111-124.
- Tabâtabâi**, Muhammed Huseyn, Tarihsiz, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Şebeketü'l-İmâmeyni'l-Hasaneyn li'tTürâsi ve'l-Fikri'l-İslâmî, ts., I-XX.
- Tahânavî**, Muhammed Ali, *Keşşâfü istılahâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, I-II.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-sahih*, Dârü'l-Garbi'l- İslâmî, İkinci Baskı, Beyrut 1998, I-V.
- Tûsî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan, *el-Mebsût fi Fıkhi'l-İmâmiyye*, T a l i k : Muhammed Bâkır el-Behbûdî, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut ts., I-VIII.
- _____, "İmâmet Risâlesi", Çev: Hasan Onat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, Cilt: XXXV, ss.179-191.
- _____, *en-Nihâye*, Müessesetü'l-Neşri'l-İslâmî, Tahran ts.
- Türk Hukuk Lûgati**, Türk Hukuk Kurumu (Komisyon), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.

- Üdeh**, Abdulkâdir, *et-Teşriu'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukâranen bi'l-kanûni'l-vad'i*, Darü'l-Kâtibi'l-Arabî, Beyrut ts., I-II.
- Ülken**, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi Talim ve Terbiye Dairesi Yay., İstanbul 1969.
- Yaman**, Ahmet, "Zimmî", *DİA*, Ankara 2013, XLIV, ss.434-438.
- Yazır**, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Çelik-Şura Yay., İstanbul ts., I-IX.
- Yıldız**, Hakkı Dursun, "Abdûlmelik b. Mervân", *DİA*, İstanbul 1988, I, ss.266-270.
- Yılmaz**, Musa K., "Şiâda Din Devlet İlişkisi ve Velayet-i Fakih", *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu*, Umut Matbaacılık, İstanbul 1996, ss.35-52.
- Zebîdî**, Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Tahkik: Abdussettâr Ahmed Ferrâc vd., et- Tûrâsü'l-Arabiyyi, Kuveyt 1965-2004, I-XL.
- Zerkeşi**, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Şerhu Zerkeşi alâ metni'l-hurakî*, Tahkik: Abdûlmelik b. Abdullah b. Dehîş, Mektebetü'l-Esedî, Üçüncü Baskı, Mekke, 2009, I-IV.
- Zeydân**, Abdülkerim, *Ahkâmu'z-zimmiyyîn ve'l-müste'minîn fi dâri'l- İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Kahire 2001.
- Zeylâi**, Cemâluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Dâru İhyâi't-Tûrâsi'l-Arabî, 1982, I-V.
- Zuhaylî**, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dârü'l-Fikr, İkinci Baskı, Dımeşk, 1985, I- VIII.
- Zürkânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muhtasarı Seydî Halîl*, Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Emîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 2002, I-VIII.